

اخلاق اطلاعات و حریم خصوصی

۱. مقدمه‌ای بر اخلاق حرفه‌ای در کتابداری و اطلاع‌رسانی

مقوله‌ی اخلاق از زمان‌های دور مورد مناقشه فلاسفه و حرفه‌مندان در زمینه‌های مختلف بوده است. طیفی از فلاسفه مانند اپیکور، افلاطون، ارسطو، کانت، جان استارت میل و ... هر یک مفهوم و ملاک بنیادینی همچون لذت، عدالت، فضیلت، وجدان، نفع و فایده‌ی عمومی را برای نظام‌های اخلاقی پیشنهادی‌شان در نظر گرفته و بنایی عظیم را بر آن مفهوم بنیادین بنا نهاده‌اند؛ اما بین هیچکدام از آن‌ها اتفاق نظری به چشم نمی‌خورد. با این حال تعبیر علم اخلاق؛ تعبیر نامعروفی نیست. اصول و قواعد اخلاقی می‌توانند و می‌بایست از مجموعه‌ای از اصول فلسفی و علمی نتیجه شوند. گزاره‌های اخلاقی وارث همان درجه‌ی وضوح و تمایز اصول علمی هستند. نمونه تعریف دیگری می‌گوید گرچه کشف‌های علمی هیچ گاه نمی‌توانند اصول اخلاقی بیافرینند؛ لیکن می‌توانند آن اصول اخلاقی که اجراپذیر نیستند را آشکار سازند. این نمونه قایل به جدایی مقولات علم و اخلاق است و برون‌ده اولی را "توصیف" و برون‌ده دومی را "تکلیف" خوانده و موضوع علم را "واقعیت" و وضوع اخلاق را "ارزش و فضیلت" قلمداد می‌کند؛ لیکن یکسره اخلاق را از علم و گزاره‌های علمی جدا نمی‌کند. امروزه مسئولیت‌های اخلاقی در طیفی از مسئولیت‌های فردی - شخصی تا مسئولیت‌های سازمانی گسترده‌اند. از این رو می‌توان گفت که بر خلاف نظام‌های اخلاقی دیرپایی چون نظام ارسطویی که در آن‌ها اخلاق امری درونی قلمداد شده؛ امروزه مسئولیت‌های اخلاقی ب حیطه‌ی مناسبات بین شخصی و سازمانی و گروهی نیز کشیده شده است. چنین تحولی را "انقلاب کپرنیکی در اخلاق" نامیده‌اند؛ که نقطه عطفی در پیشینه‌ی مکاتب اخلاقی است. نتیجه‌ی چنین نظرگاه‌هایی، پیدایش مفهوم "اخلاق کاربردی" است که "اخلاق حرفه‌ای" یکی از اقسام آن است. بنابراین، خاستگاه مفهوم اخلاق حرفه‌ای، دیدگاه‌هایی است که اخلاق را فراتر از مجموعه‌ای از مسئولیت‌های فردی و شخصی می‌بیند. طبیعتاً نظریه پردازان و حرفه‌مندانی که مایل به بحث درباره‌ی موضوع اخلاق حرفه‌ای‌اند، پیش‌تر مفهوم "حرفه" را پذیرفته‌اند، و نیز به طور ضمنی، تایید نموده‌اند که حوزه‌ی

نظری و عملی (رشته‌ی) آنان قابلیت بدل شدن به یک حرفه را داراست. اگر چنین باشد، آنان درباره‌ی مفهوم و موضوع "اخلاق" کمتر به بحث نیاز خواهد داشت؛ چرا که مفهوم اخلاق در بطن مفهوم "حرفه" مستتر است و پذیرش اصالت حرفه یعنی پذیرش اخلاق به معنای مفروضی از پیش انگاشته و این خود از پراکندگی نظرها و آراء در همان قدم نخست می‌کاهد. مسئله قابل اتفاق در میان نظریه پردازان و حرفه‌مندان علاقه‌مند به موضوع اخلاق حرفه‌ای یک رشته، رشته‌ای نامرئی است که آنان را به یکدیگر پیوند زده است. اعتقاد جمعی آنان به الگوها، اصول، آرمان‌ها و چارچوب‌های نظری و فلسفی رشته و حرفه‌ی مشترک. موارد گفته شده به معنای نفی تاثیر زمینه‌های فرهنگی مختلف بر مفاهیم مربوط به اخلاق حرفه‌ای نیست؛ بلکه گمان نگارنده چنین است که احتمال به دست آمدن اشتراکات بیشتر در میان دانشمندان و حرفه‌مندان یک رشته در موضوع اخلاق حرفه‌ی مشترک، بسیار زیاد است. به عنوان نمونه، نتایج پژوهش شاجاف (۲۰۰۵) تأییدی بر این مدعاست. وی پس از مقایسه و بررسی ۲۸ بیانیه و منشور اخلاقی کتابداران در ۲۸ کشور جهان، از یک سوی به این نتیجه می‌رسد که ساختار هر یک از این نظام‌نامه‌های اخلاقی بازتابی است که از ویژگی‌های فرهنگی هر یک از این کشورها (بی تاثیر نبودن زمینه‌های فرهنگی بر مفاهیم مربوط به اخلاق حرفه‌ای)؛ و از سوی دیگر، مقایسه‌ی تطبیقی وی به ارزش‌هایی اشاره دارد که در همه‌ی این نظام‌نامه‌ها مشترکند (احتمال اشتراک نظرها در حیطه‌ی موضوعی اخلاق حرفه‌ای) (۱).

۲. اخلاق

اخلاق حرفه‌ای مجموعه‌ای از اصول و ارزش‌های اخلاقی است که افراد در یک حرفه خاص باید به آن‌ها پایبند باشند. این اصول شامل صداقت، امانت‌داری، مسئولیت‌پذیری، عدالت، احترام به دیگران و تعهد به کار است. اخلاق حرفه‌ای همچنین به چگونگی استفاده از دانش و مهارت‌ها در ارائه خدمات به جامعه اشاره دارد.

به طور خلاصه، اخلاق حرفه‌ای به موارد زیر اشاره دارد:

پایبندی به اصول اخلاقی: صداقت، امانت‌داری، مسئولیت‌پذیری، عدالت، و احترام به دیگران.

تعهد به کار: انجام کار با دقت، کیفیت بالا، و به موقع.

استفاده صحیح از دانش و مهارت‌ها: به کارگیری دانش و مهارت‌ها برای حل مسائل و ارائه خدمات به بهترین شکل ممکن.

رعایت قوانین و مقررات: پیروی از قوانین و مقررات مربوط به حرفه و سازمان.

حفظ منافع ذی‌نفعان: در نظر گرفتن منافع مشتریان، همکاران، سازمان و جامعه.

ارتقای حرفه: تلاش برای بهبود مستمر و توسعه حرفه‌ای.

نمونه‌هایی از اخلاق حرفه‌ای در حوزه‌های مختلف:

پزشکی:

صدقت در تشخیص و درمان، حفظ حریم خصوصی بیمار، و تلاش برای نجات جان انسان‌ها.

مهندسی:

دقت در طراحی و اجرا، رعایت استانداردها و ایمنی، و مسئولیت‌پذیری در قبال خسارات

احتمالی.

آموزش:

صدقت با دانش‌آموزان، ارائه آموزش با کیفیت، و تلاش برای رشد و پیشرفت آن‌ها.

وکالت:

دفاع از حقوق موکل، حفظ اسرار او، و پایبندی به قانون.

رعایت اخلاق حرفه‌ای در هر شغلی ضروری است و به ارتقای جایگاه و اعتبار حرفه‌ها در جامعه

کمک می‌کند.

۳. بیانیه‌های اخلاق حرفه‌ای

بیانیه‌های اخلاق حرفه‌ای مجموعه‌ای از اصول و ارزش‌های اخلاقی هستند که برای راهنمایی رفتار

و عملکرد افراد در یک حرفه یا سازمان خاص تدوین می‌شوند. این بیانیه‌ها به تبیین رفتارهای درست

و نادرست، و همچنین تعیین استانداردهایی برای صداقت، امانت‌داری، مسئولیت‌پذیری و سایر ارزش‌های اخلاقی می‌پردازند.

۱.۳ بیانیه نورمبرگ

اگر چه پرداختن به اصول اخلاقی در مطالعات سلامت از دیرباز مود توجه دانشمندان بوده است، با این وجود، جهان در پایان جنگ جهانی دوم، شاهد تولد توجهی تازه به اخلاق در مطالعات علوم سلامت گردید. علت این امر هم آن بود که پزشکان نازی (Physicians Nazi) در طول این جنگ خانمانسوز، انجام پژوهشهای غیر اخلاقی بر روی اسرای جنگی را مجاز دانسته و از این رو، در یک سلسله از سخنان سردبیری به هم پیوسته، راقم این سطور سعی به انجام آن مبادرت ورزیده بودند. پس از خاتمه جنگ جهانی دوم و بعد از اینکه بیش از بیست جنایتکار جنگی در دادگاه نورمبرگ (Nuremberg) محاکمه شدند، کد نورمبرگ (Code Nuremberg) در سال ۱۹۴۷ میلادی، به تصویب رسید. اصل اساسی در این کد اخلاقی آن بود که برای هر گونه مطالعات بالینی، جلب رضایت آگاهانه و داوطلبانه شرکتکنندگان در مطالعه، ضروری است. از این رو، تصویب کدنورمبرگ، سرآغازی مهم در تاریخچه مدرن اخلاق در مطالعات علوم سلامت به حساب می‌آید که همچنان پس از گذشت. سالها، ارزش و اعتبار خود را حفظ کرده است. با همه اهمیت کد نورمبرگ، پس از گذشت مدت زمان نسبتاً کوتاهی از تصویب آن، دانشمندان دریافتند که برای رفع برخی از ایرادهای آن، باید تدابیر بیشتری اندیشید. برای مثال، در این کد مشخص نشده بود که چطور میتوان از افرادی که دچار مشکلات شناختی (Impairment Cognitive) نظیر بیماری دمانس (Dementia) هستند؛ رضایت آگاهانه و داوطلبانه اخذ نمود؟ همچنین؛ در کد نورمبرگ، هیچ اشاره ای به بررسی طرح مطالعه توسط یک کمیته اخلاق نشده بود تا همه جوانب اخلاقی مطالعه مورد نظر قبل از اجرا را، به طور مستقل مورد بررسی قرار دهد. از این رو، برای رفع مشکلات مربوط به کد نورمبرگ و در سال ۱۹۶۴ میلادی، بیانیه هلسینکی (Declaration of Helsinki) توسط انجمن جهانی پزشکی (World Medical Association) مورد تصویب قرار گرفت.

۲.۳ بیانیه هلسینکی

برای رفع مشکلات مربوط به کد نورمبرگ و در سال ۱۹۶۴ میلادی، بیانیه هلسینکی (Declaration of Helsinki) توسط انجمن جهانی پزشکی (World Medical Association) مورد تصویب قرار گرفت. دو اصل مهم در بیانیه هلسینکی، مورد توجه بود: یکی آن که در صورت لزوم می توان به جای جلب موافقت آگاهانه و داوطلبانه از افرادی که دچار مشکلات شناختی هستند، فقط در صورتی که مخاطرات مطالعه در حداقل خود قرار داشته باشد، این موافقت را از افرادی که قیّم قانونی آنها هستند، اخذ نمود. اصل دیگری که در این بیانیه مورد توجه قرار گرفته بود، ضرورت تصویب طرح مطالعه توسط یک کمیته اخلاق در پژوهش (Research Ethics Committee) مستقل بود. کمیته های اخلاق در پژوهش مستقل، وظیفه آنها را دارند تا طرح مطالعه را به دقت و بدون جانب داری، مورد بررسی قرار داده و مطمئن شوند تا حقوق اخلاقی شرکت کنندگان در مطالعه از هر نظر حفظ شده و موافقت آگاهانه و داوطلبانه آنها نیز به درستی اخذ گردد. اگر چه کد نورمبرگ و بیانیه هلسینکی گام های بلندی در تاریخچه نوین اخلاق در مطالعات علوم سلامت به حساب می آیند، اما تاریخ نشان می دهد که این دو، مانع از انجام مطالعات غیر اخلاقی در علوم سلامت نشده اند. در یکی از مهم ترین این مطالعات غیر اخلاقی، که به مطالعه Tuskegee Syphilis Study معروف شده است، ۳۹۹ مرد آفریقایی آمریکایی در یک منطقه روستایی در ایالت (Alabama) کشور آمریکا که مبتلا به سفلیس بودند؛ مورد یک پژوهش مشاهده ای آینده نگر قرار گرفتند. در این مطالعه که برای ۴۰ سال و در فاصله سال های ۱۹۳۲ تا ۱۹۷۲ میلادی به اجراء در آمد، محققین به دنبال بررسی تاریخچه طبیعی (Natural history) بیماری سیفلیس بودند. از همین رو، محققین بر روی شرکت کنندگان انواع آزمایش های بالینی را انجام داده ولی آنها را از دریافت هر گونه درمان مؤثری بر علیه بیماریشان، محروم کردند. تا سال ۱۹۷۲ میلادی، تعداد بسیاری زیادی از این مردان و همسرانشان به دلیل مشکلات مربوط به بیماری سیفلیس، چشم از جهان فرو بستند. هم چنین، تعدادی بچه مبتلا به سیفلیس مادرزادی (Congenital syphilis) نیز در جمعیت

مورد بررسی به دنیا آمد. مطالعه تاسکچی نمونه یک مطالعه کاملاً غیر اخلاقی بود که در آن، نه تنها موافقت آگاهانه و داوطلبانه معتبری از افراد تحت مطالعه اخذ نشده بود، بلکه آن‌ها همچنین از دریافت اطلاعات پزشکی صحیح و درمان مورد نیاز نیز، محروم شده بودند. از همین رو، جهان نیاز به برداشتن گام‌های بیش‌تری در زمینه رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌های مرتبط با سلامت بود.

۳.۳ گزارش بلمونت

همان‌طور که اشاره شد، کد نورمبرگ و بیانیه هلسینکی، دو گام مهم در تاریخچه نوین اخلاق در پژوهش‌های سلامت به حساب می‌آیند. از آنجایی که با وجود تصویب و اجرایی شدن این دو گام مهم، هنوز مطالعات غیر اخلاقی نظیر مطالعه تاسکچی به مرحله اجراء در آمده بود، کمیسیون ملی ایالات متحده آمریکایی محافظت از نمونه‌های بشری در مطالعات علوم سلامت و رفتاری (National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research)، گزارش بلمونت (Belmont Report) را در سال ۱۹۷۸ میلادی، منتشر کرد. گزارش بلمونت حاوی سه اصل اخلاقی در پژوهش‌های بالینی شامل: احترام به افراد، سودمندی و عدالت بود. اصل اول یا احترام به افراد، بر روی این نکته تمرکز داشت که هر فردی باید حق تصمیم‌گیری برای مشارکت یا عدم مشارکت در مطالعه را داشته باشد. اصل دوم یا سودمندی به این معنی است که محققین و نهادهای علمی پشتیبان، باید نهایت سودمندی و کم‌ترین ضرر و صدمه را برای افراد شرکت‌کننده در مطالعه تضمین نمایند. نهایتاً، اصل سوم یعنی عدالت هم متضمن پرسش این سوال اساسی است که با انجام مطالعه، چه کسی صدمه و بار شرکت در مطالعه را متحمل می‌شود و چه کسی از نتایج مطالعه سود می‌برد؟. بنابراین، سه اصل مورد نظر در گزارش بلمونت باعث می‌شود که شرکت‌کنندگان در مطالعه، به دقت از هدف مطالعه آگاه شوند و به اطلاعات لازم و دقیق جهت تصمیم‌گیری آگاهانه برای مشارکت یا عدم مشارکت در مطالعه، دست یابند. آن‌ها قبل از تصمیم‌گیری متوجه خواهند شد که با شرکت در مطالعه، چه مخاطراتی آن‌ها را تهدید خواهد کرد و چه منافعی برای آن‌ها رقم خواهد خورد. آن‌ها متوجه خواهند شد که شرکت

در مطالعه، کاملاً اختیاری و داوطلبانه بوده و هر وقت لازم باشد می‌توانند سؤالات خود را مطرح نموده و پاسخ‌های مناسب را دریافت نمایند. به آن‌ها تفهیم خواهد شد که هر وقت که بخواهند می‌توانند از ادامه شرکت در مطالعه صرف نظر نمایند. محققین نیز نهایت تلاش خود را خواهند کرد که به شرکت کنندگان در مطالعه، صدمه‌ی جبران ناپذیری وارد نشود. از همین رو آن‌ها به دقت، تجزیه و تحلیل خطر - سودمندی (Risk-benefit analysis) را انجام خواهند داد. در این روش، آن‌ها خطرهای شرکت در مطالعه را محاسبه خواهند کرد و سپس این خطرات را با منافع ناشی از شرکت در مطالعه، مقایسه خواهند کرد. در مرحله بعد، نهایت تلاش خود را به عمل خواهند آورد تا خطرهای شرکت در مطالعه را به نحوی به حداقل برسانند که بتوانند به اهداف مطالعه نیز دست یابند. محققین، باید به دقت مراقب باشند که از افراد آسیب‌پذیر مانند کسانی که در تنگنای اقتصادی قرار دارند، یا به گروه قومی خاصی تعلق دارند، یا در سنین کودکی یا سالمندی هستند و یا در مراکز نگهداری از افراد خاص زندگی می‌کنند، بیش‌ترین مراقبت‌ها به عمل آید تا اصل عدالت در پژوهش نیز، رعایت گردد. با این وجود جهان هنوز نیازمند برداشتن گام‌های بیش‌تری برای برقراری اصل عدالت در پژوهش‌های مرتبط با سلامت، به ویژه در کشورهای با درآمد پایین و متوسط می‌باشد.

۴.۳ دستورالعمل بین‌المللی CIOMS

همان‌طور که اشاره گردید؛ کد نورمبرگ، بیانیه هلسینکی و گزارش بلمونت سه گام اساسی در تاریخچه مدرن اخلاق در پژوهش‌های سلامت هستند. آن‌ها باعث شدند که توجه پژوهشگران حوزه سلامت به مسائل اخلاقی، بیش از پیش منعطف گردد. گام چهارمی که پس از آن‌ها برداشته شد، محصول کوشش مشترک (Organization of Medical Sciences (CIOMS) Council for International) و سازمان بهداشت جهانی ((World Health Organization (WHO) بود که به دستورالعمل بین‌المللی اخلاقی برای پژوهش‌های سلامت که در آن نمونه‌های انسانی مورد استفاده قرار می‌گیرند، معروف شد. دستورالعمل بین‌المللی CIOMS بیش‌تر برای کشورهای با درآمد کم

و برای کاربرد اصول اخلاق جهانی برای شکل گیری سیاست های ملی پژوهش در علوم سلامت وضع شده است. مسائل اخلاقی ارائه شده در این دستورالعمل، ارتباط تنگاتنگی با گزارش بلمونت دارد. بر این اساس، پژوهش های علوم سلامت که بر روی انسان ها به عمل می آید باید از شرکت کنندگان در مطالعه محافظت کرده و به ویژه شرایط محیطی که قرار است پژوهش در آن به عمل آید را مورد ارزشیابی قرار دهد تا مطمئن شود که این پژوهش ها از نظر اخلاقی مورد قبول جوامع محلی هستند. بنابراین، براساس این دستورالعمل نه تنها در نظر گرفتن شرایط محیطی پژوهش حائز اهمیت فراوان است بلکه محققین باید این اطمینان را ایجاد کنند که نتایج به دست آمده از پژوهش های انجام شده برای همان جوامع محلی نیز، قابل دسترسی می باشد. علت این تاکید هم آن بود که شواهد نشان می داد که برخی از پژوهش هایی که در کشورهای با در آمد بالا حمایت می شوند، ممکن است که در کشورهای با در آمد پایین به مرحله اجرا در آیند و در این اجرا نه تنها حقوق شرکت کنندگان در مطالعه به طور کامل حفظ نگردد، بلکه آن ها از نتایج به دست آمده از مطالعه نیز هیچ وقت بهره مند نگردند. از همین رو، دستورالعمل بین المللی CIOMS برای اولین بار در سال ۱۹۹۳ میلادی منتشر شد و برای بار دوم در سال ۲۰۱۶ میلادی مورد تجدید نظر قرار گرفت. در تجدید نظر سال ۲۰۱۶ میلادی، بیش تر بر حقوق افراد آسیب پذیر، مانند کودکان مورد مطالعه در کارآزمایی های میدانی که در آن اثر بخشی واکسن ها مورد مطالعه قرار می گیرند، تاکید شده است. هم چنین، مسائل اخلاقی پیرامون موضوعاتی نظیر داده های بزرگ (Big data)، بانک نمونه های حیاتی (Bio banking)، استفاده مجدد از نمونه هایی که برای پژوهش قبلی و با اهداف دیگری جمع آوری شده اند، مورد توجه قرار گرفته است. در این نسخه جدید همچنین، با در نظر گرفتن ارزش های اجتماعی و اخلاقی به هنگام طراحی، اجرا و پس از اجرای مطالعه تاکید شده است. برای نمونه، ضرورت ارائه مراقبت های لازم در صورت نیاز به جمعیت تحت بررسی پس از خاتمه مطالعه، مورد تاکید قرار گرفته است. بالاخره، تاکید شده است که کلیه طرح های مرتبط به سلامت مورد نظارت قرار گرفته تا نه تنها حریم خصوصی شرکت کنندگان مورد توجه قرار گیرد، بلکه

استفاده صحیح از داده ها و نمونه های ذخیره شده نیز به عمل آید. به نظر می رسد که با توجه به حجم وسیع از مطالعات مربوط به سلامت که به طور روز افزونی در اقصی نقاط مختلف دنیا به عمل آید. هم چنین، با رخداد مسائل جدید نظیر همه گیری - کووید ۱۹، جهان در آینده شاهد تدوین دستورالعمل های بیش تری باشد که متخصصین علوم سلامت برای رعایت مسائل اخلاقی در این پژوهش ها، باید مورد توجه قرار دهند.

۵.۳ راهنماهای اختصاصی

۵.۳.۱ راهنمای اخلاقی پژوهش بر حیوانات

۵.۳.۲ راهنمای اخلاقی پژوهش بر گامت و جنین

۵.۳.۳ راهنمای اخلاقی پژوهش بر گروه های خاص

۵.۳.۴ راهنمای اخلاقی پژوهش های پیوند عضو و بافت

۵.۳.۵ راهنمای اخلاقی پژوهش های ژنتیک

۵.۳.۶ راهنمای اخلاقی کارآزمایی های باینی

۵.۳.۷ راهنمای اختصاصی پژوهش های علوم پزشکی مرتبط با HIV/AIDS

۵.۳.۸ راهنمای کشوری اخلاق در انتشار آثار پژوهشی علوم پزشکی

۵.۳.۸.۱ کدهای پیشنهادی حفاظت آزمودنی انسانی در پژوهش های علوم پزشکی

روح کلی حاکم بر بیانیه های بین المللی مذکور و نیز ویژگی های شرع مقدس و فرهنگ جامعه اسلامی ما بر رعایت موازین اخلاقی از جمله: احترام به استقلال و اختیار انسان، حفظ کرامت، حقوق و رفاه وی، احتراز از تحمیل زیان های احتمالی برای افراد مورد تحقیق، برخورد صادقانه با آزمودنی، تعهد پژوهشگران نسبت به رازداری در قبال اطلاعاتی که در بدو و یا در حین تحقیق در مورد آزمودنی کسب می نماید، صحه می گذارند.

بدیهی است آنچه تضمین کننده رعایت این اصول می باشد همانا تقوا، احساس مسئولیت و تعهد اخلاقی در محققین محترم می باشد.

- ۱- اخذ رضایت آگاهانه در کلیه تحقیقاتی که بر روی آزمودنی انسانی انجام می گیرد ضروری است.
- ۲- ارجحیت منافع جامعه یا پیشرفت علم نمی تواند توجیهی برای قرار دادن آزمودنی در معرض خطر غیر معقول باشد و یا محدودیتی در اعمال اراده و اختیار او ایجاد نماید.
- ۳- اخذ رضایت آگاهانه بایستی فارغ از هر گونه اجبار، تهدید، تطمیع و اغوا انجام گیرد. در غیر اینصورت، رضایت اخذ شده باطل و هیچ اثر قانونی بر آن مترتب نیست و در صورت بروز هر گونه خسارت، مسئولیت آن متوجه پژوهشگر خواهد بود.
- ۴- در مواردی که به لحاظ تشکیلاتی، محقق موقعیتی بالاتر و مؤثرتر نسبت به آزمودنی داشته باشد علت انتخاب آزمودنی باید به تایید کمیته اخلاقی مربوطه رسیده و توسط فردی ثالث رضایت آگاهانه اخذ شود.
- ۵- در انجام تحقیقات علوم پزشکی اعم از درمانی و غیر درمانی، محقق مکلف است اطلاعات مربوط به روش اجراء و هدف از انجام تحقیق، خطرات احتمالی و فواید تحقیق، ماهیت و مدت آن را به میزبانی که با آزمودنی ارتباط دارد به وی تفهیم نموده و به سؤالات او پاسخ های قانع کننده دهد و مراتب مذکور را در رضایت نامه قید نماید.
- ۶- در تحقیقات علوم پزشکی، باید قبل از انجام تحقیق، تمهیدات لازم (از قبیل امکانات پیشگیری، تشخیصی، درمانی) فراهم گردد و در صورت بروز خسارت غیر متعارف، جبران شود.
- ۷- نحوه ارائه گزارش یا اعلام نتیجه تحقیقات می باید متضمن رعایت حقوق مادی و معنوی عناصر ذیربط (آزمودنی، پژوهشگر، پژوهش و سازمان مربوطه) باشد.
- ۸- محقق باید به آزمودنی اعلام نماید که می تواند در هر زمان که مایل باشد از شرکت در تحقیق منصرف شود.

- بدیهی است در صورت انصراف، پژوهشگر مکلف است مواردی را که ترک تحقیق، تبعات نامطلوبی نصیب آزمودنی می نماید به ایشان تفهیم نموده و او را حمایت کند.
- ۹- چنانچه به نظر پژوهشگر ارائه بعضی از اطلاعات به آزمودنی، منجر به مخدوش شدن نتایج تحقیق گردد. عدم ارائه این اطلاعات می بایستی با تایید کمیته اخلاقی باشد و ضمناً برنامه ریزی کاملی جهت آگاهی به موقع آزمودنی از آن اطلاعات تدارک دیده شود.
- ۱۰- مسئولیت تفهیم اطلاعات به آزمودنی به عهده محقق است. در مواردی که فرد دیگری این اطلاعات را به آزمودنی بدهد از محقق سلب مسئولیت نمی گردد.
- ۱۱- شرکت دادن آزمودن در پژوهش، بدون ارائه اطلاعات مربوط به پژوهش، ممنوع است. مگر اینکه آزمودنی، آگاهانه از حق خود در کسب اطلاعات صرف نظر کرده باشد.
- ۱۲- در تحقیقات کارآزمایی بالینی (Clinical Trials) که وجود دو گروه شاهد و آزمودنی ضروری است بایستی به آزمودنی ها اطلاع داد که در تحقیقی شرکت کرده اند که ممکن است بطور تصادفی در یکی از دو گروه فوق قرار گیرند.
- ۱۳- در تحقیقات درمانی میزان خطر یا ضرر و زیان (Risk) بایستی کمتر از منافع (Benefits) تحقیق برای آزمودنی باشد.
- ۱۴- در تحقیقات غیر درمانی میزان ضرر و خطر قابل پذیرش نبایستی از میزان ضرر و خطری که آزمودنی در زندگی روزمره با آنها مواجه است بیشتر باشد.
- توضیح آنکه در محاسبه ضرر و خطر در زندگی روزمره، ضرورت دارد آن دسته از ضرر و خطراتی که آزمودنی به اقتضای موقعیت و شرایط شغلی، سنی، زمانی و مکانی به آنها مواجه می باشد مستثنی گردد.
- ۱۵- مرجع تشخیص نفع و ضرر در تحقیق، متخصصان حرفه ای رشته تحقیقاتی مربوطه میباشند.
- بدیهی است که شدت اهمیت ضرر و خطر را آزمودنی مشخص میکند.

- ۱۶- عملی بودن، ساده بودن، راحت بودن، سریع بودن، اقتصادی بودن و مشابه آن نمی تواند توجیهی برای مواجه نمودن آزمودنی با ضرر و خطر اضافی در تحقیق باشد.
- ۱۷- در تحقیقاتی که دارای ضرر و خطر بالا بوده و آزمودنی هایی در آنها مورد پژوهش قرار می گیرند که دچار فقر فرهنگی یا اجتماعی و یا مالی هستند. لازم است درک صحیح آزمودنی ها از این خطرات، مورد تایید کمیته اخلاق قرار گیرد.
- ۱۸- محقق موظف است که اطلاعات مربوط به آزمودنی را بعنوان راز تلقی و آن را افشا ننموده و ضمناً شرایط عدم افشا آن را نیز فراهم نماید مگر آنکه در این مسیر محدودیتی داشته باشد که در اینصورت باید قبلاً آزمودنی را مطلع نماید.
- ۱۹- در مواردی که آزمودنی از نوع دارو در تحقیق بی اطلاع باشد، محقق بایستی تریبی اتخاذ نماید که در شرایط ضروری، اطلاعات مربوط به دارو را در اختیار آزمودنی و یا پزشک معالج او قرار دهد.
- ۲۰- هر گونه صدمه جسمی و زیان مالی که ناشی از انجام تحقیق بوده و بر آزمودنی تحمیل شود بایستی مطابق قوانین موجود جبران گردد.
- ۲۱- انجام روشهای گوناگون تحقیق نباید مغایر با موازین دینی و فرهنگی آزمودنی و جامعه باشد.
- ۲۲- در شرایط مساوی در روند تحقیق - چه از نظر نوع آزمودنی و چه از نظر روش تحقیق - انتخاب آزمودنی از بین گروههای خاص (زندانیان، صغار، سفها، مجانین، جنین) و بقیه جامعه، انتخاب اولویت به عهده کمیته اخلاقی است.
- ۲۳- شرکت زندانیان در تحقیقاتی که نتایج آن منحصر به زندانیان میشود با اخذ رضایت آگاهانه بلامانع است.
- ۲۴- زندانیان را بعلت شرایط خاص از جمله در دسترس بودن آنان نباید بعنوان آزمودنی ترجیحی در تحقیقات شرکت داد و از طرفی نیز نمی توان آنها را از منافع تحقیق محروم نمود.

- ۲۵- شرکت گروههای صغار، سفها، مجانین در تحقیقات درمانی به شرط اخذ اجازه از ولی آنها و اثبات ضرورت انجام چنین تحقیقی بلامانع است.
- ۲۶- باید از انجام تحقیقات غیر درمانی بر روی گروههای صغار، سفها، و مجانین اجتناب نمود مگر اینکه نتایج حاصله کاملاً به نفع گروه آنها بوده و با رضایت ولی یا قیم آنها انجام شود.
- ۲۷- انجام تحقیقات درمانی هنگامی بر روی جنین مجاز است که کاملاً به نفع جنین و مادرش بوده و رضایت آگاهانه از مادر و ولی جنین اخذ شده باشد.
- ۲۸- انجام تحقیق بر روی جنینهای سقط شده به شرط ضرورت و با رعایت موازین شرعی و قانونی بلامانع است.
- لاکهای پیشنهادی برای سنجش رضایت آگاهانه در طرحهای تحقیقاتی:
- ۱- عنوان طرح
 - ۲- نام، مدرک تحصیلی و نشانی مجری یا مجریان طرح
 - ۳- نام سازمان متبوعه اجرای طرح و نشانی آن
 - ۴- هدف از اجرای طرح
 - ۵- آزادی آزمودنی بر شرکت یا عدم شرکت در طرح تحقیقاتی
 - ۶- ارائه اطلاعات لازم با آزمودنی، شرح دقیق اجرای طرح و اعمالی که بر آزمودنی انجام می شود و مدت انجام آنها، ذکر نوع طرح (درمانی، غیر درمانی، یک سوکور، ...)
 - ۷- اطمینان از محرمانه ماندن اطلاعات اخذ شده از آزمودنی ها، رعایت امانت در حفظ اطلاعات مربوط به آنان هنگام انتشار یا انتقال نتایج طرح
 - ۸- مجاز بودن آزمودنی به خروج از طرح در صورت تمایل در هر زمان
 - ۹- ذکر عوارض و خطرات احتمالی ناشی از شرکت در تحقیق (از جمله عوارض عام و خاص ویژه جنس و سن خاص، اطلاعات جدیدی که طی تحقیق حاصل می شود)
 - ۱۰- ذکر جبران خسارت های احتمالی

- ۱۱- ذکر منافع احتمالی ناشی از شرکت در تحقیق (منافع برای آزمودنی، منافع برای دیگران)
- ۱۲- عدم تحمیل هزینه اضافی به آزمودنی
- ۱۳- روشهای آلترنایتو درمانی موجود و مقایسه آنها با روش اجرایی در طرح
- ۱۴- نام افراد مسئول پاسخگویی به سؤالات آزمودنی در مورد موضوع و روش اجراء تحقیق، حقوق آزمودنی و موارد اورژانس، نشانی و شماره تلفن ایشان
- ۱۵- نام و امضای آزمودنی با ذکر تاریخ
- ۱۶- امضای مجریان طرح با ذکر تاریخ
- ۱۷- نام و امضای فردیکه "فرم رضایت" را تحویل می گیرد با ذکر تاریخ

۴. کمیته های اخلاق

نقش کمیته های اخلاق در پژوهش، که با عناوین مختلفی IRB (Ethics Institutional) ، EC (Committee) ، ERC (Ethics Review Committee) و Review Board شناخته می شوند، برای حفاظت از سوژه های انسانی و رعایت راهنماهای اخلاق ملی و بین المللی بسیار پراهمیت است. نظارت بر رعایت مبانی اخلاقی و بیانیه های جهانی، اولین بار در بیست و پنجمین مجمع عمومی انجمن پزشکی جهانی (توکیو ۱۹۷۵) مطرح شد و به اعمال اصلاحاتی در بیانیه هلسینکی منجر گردید (هلسینکی ۲ کمیته های اخلاق در پژوهش، در حقیقت سه التزام اساسی دارند؛ اول حصول اطمینان از حفظ حقوق شرکت کنندگان در پژوهش، دوم مسؤولیت در قبال جامعه و سوم مسؤولیت در قبال محقق. اما در هر حال محور اصلی مسؤولیت های کمیته های اخلاق در پژوهش، پاسداشت کرامت، حقوق، سلامت و رفاه شرکت کنندگان در پژوهش؛ با توجه ویژه به افراد و اقشار آسیب پذیر میباشد. در تمام مراحل یک پژوهش بالینی شامل گزینش موضوع تحقیق، بیان مسأله، بازنگری مدارک موجود، ارائه هدف ها و فرضیات، تهیه طرح و روش شناسی (متدولوژی) تحقیق، آماده کردن زمینه اجرایی طرح، انتخاب نیروی انسانی و نیز مشاوران، مدیریت، نظارت و ارزشیابی طرح، جمع آوری داده ها و تجزیه و تحلیل دستاوردها و استفاده از نتایج و

توزیع آن ها، کمیته های اخلاق می توانند نقش داشته باشند. در یک بیان کلی، وظایف اصلی کمیته های اخلاق را می توان در چند سرفصل عمده برشمرد:

الف- حمایت و حفظ حقوق، رفاه و سلامت داوطلبان انسانی در مقابل هرگونه خطر جسمی، روحی یا روانی طی مراحل مختلف تحقیق؛ محافظت از حقوق مشروع محققین در انجام پژوهش؛ محافظت از اعتبار دانشگاه یا بیمارستان محل پژوهش یا حامیان مالی پروژه.

ب- ارائه مشاوره و راهنمایی لازم در مواردی که ممکن است پروژه برای شرکت کنندگان یا جامعه وسیع تری با خطرات یا تهاجماتی همراه باشد.

ج- آموزش و افزایش دانش و آگاهی ها در مورد مسایل اخلاقی و قوانین و راهکارها

د- بررسی کیفیت پژوهش؛ برای اخلاقی بودن یک پژوهش، پروژه بایستی از لحاظ علمی قابل پذیرش باشد.

ه- رفع اختلافات و ایجاد وفاق مابین محققین و شرکت کنندگان.

سازمان یونسکو که در چند سال اخیر تدوین مطالب را پیگیری نموده است، طی "اعلامیه جهانی اخلاق زیستی" سال ۲۰۰۵ تدوین کتاب های راهنمایی را در جهت ایجاد و تقویت ساختار کمیته های اخلاق در سطوح مختلف در دستور کار قرار داده است که تا کنون دو کتاب از این سری منتشر گردیده است.

سازمان یونسکو کمیته های اخلاقی زیستی در سطوح دولتی را شامل چهار سطح دانسته است:

- ۱- کمیته های مشورتی و یا سیاستگذاری (PMAs) که ملی یا منطقه ای هستند.
- ۲- کمیته های همکاری حرفه ای سلامت (HPAs) که می توانند ملی یا منطقه ای یا حتی محلی باشد.
- ۳- کمیته های اخلاق در خدمات بهداشتی و بیمارستان ها (HECs) که صرفاً محلی هستند.
- ۴- کمیته های اخلاقی در پژوهش (RECs) بیشتر محلی یا منطقه ای و گاه ملی هستند.

کمیته های اخلاق در پژوهش به عنوان یکی از انواع کمیته های اخلاق در این کتاب های راهنما مورد توجه قرار دارند. سازمان یونسکو پنج هدف را برای ضرورت ایجاد این کمیته ها برمی شمرد که عبارتند از: فراهم نمودن مهارت و خبرگی لازم و بیان دیدگاه های مختلف در مسایل اخلاقی، افزایش نفع حاصله برای جامعه، بهبود خدمات بیمار مدار، محافظت از شرکت کنندگان در پژوهش ها، تسهیل در کسب و استفاده از دانش جدید در جهت بهبود سلامت و ارائه خدمات بهداشتی. مک کورمیک یک عالم الهیات است که متغیرها یا عوامل زمینه های موثر در ایجاد کمیته های اخلاقی زیستی را شامل هشت مورد دانسته است: پیچیدگی مسایل اخلاقی، طیف انتخاب های ممکن، حمایت از موسسات تحقیقاتی و بهداشتی- درمانی، اقتضای طبیعی قضاوت در تصمیمات بالینی، ضرورت و اهمیت توجه به استقلال فردی بیمار، اعتقادات مذهبی برخی گروه ها و تصمیمات فردی در موارد تقابل با اکثریت جامعه. بر مبنای سیاست های پیشنهادی یونسکو، کمیته های اخلاق زیستی لازم است در سطوح ملی، منطقه ای و محلی تشکیل شوند. این کمیته ها باید حقوق انسانها را محترم شمرده، شأن و کرامت شهروندان را رعایت نموده و برنامه های آموزشی مورد نیاز در موضع اخلاق زیستی را فراهم سازند. کمیته های ملی اخلاق زیستی میتوانند توسط دولت (معمولاً توسط مجلس، وزارت مربوطه و یا ریاست جمهوری) ایجاد شده و یا توسط گروه های غیردولتی مانند سازمان های تخصصی دانشگاهی تشکیل شوند و یا این که کمیسیون های ملی یونسکو آن ها را ایجاد کنند. به طور مثال در کشور دانمارک، کمیته ملی اخلاق از نوع دولتی؛ در کشور آفریقای گامبیا از نوع غیر دولتی؛ در اکوادور و مصر وابسته به کمیسیون ملی یونسکو می باشد. نقش و تاثیرات این سه نوع کمیته ملی میتواند با یکدیگر متفاوت باشد. کمیته نوع اول اثرات بیشتر و جایگاه محکم تری در ساختار سیاسی کشور خواهد داشت. این کمیته ها می توانند مستقل (مانند فرانسه و انگلستان) بوده و یا تلفیق شده در ساختار دولت (مانند ژاپن و نیوزیلند) باشند. همچنین این کمیته ها می توانند صرفاً نقش مشاوره ای داشته باشند (مانند انگلستان و آمریکا) و یا در سیاست گذاری نیز دخیل باشند

(مانند فرانسه)؛ می توانند دائمی باشند (مثل فرانسه و آلمان) و یا موقت و ویژه (مانند آمریکا). کمیته های منطقه ای بیشتر در کشورهایی که ساختار فدرال و ایالتی دارند ایجاد می گردند. کمیته های محلی در جامعه و مؤسسات ارائه کننده خدمات بهداشتی درمانی یا مؤسسات تحقیقاتی تشکیل می شوند. در ضمیمه کتابچه راهنمای شماره یک سازمان یونسکو، تشکیل کمیته اخلاق زیستی در ایران در سال ۲۰۰۶ بصورت کمیته ملی دولتی تأیید و ثبت شده است. بر این اساس کمیته های ملی اخلاق کشورهای تایلند (۱۹۷۷)، هلند (۱۹۷۷)، گامبیا (۱۹۸۲) و فرانسه (۱۹۸۳) با سابقه ترین کمیته ها از نوع خود در جهان محسوب می شوند. قوانین و آیین نامه های برخی از کشورها در کتابچه فوق الذکر آورده شده است.

سازمان بهداشت جهانی نیز راهنماهای عملی را در مورد کمیته های اخلاق در پژوهش تهیه نموده است. عناصری برای مرور و ارزیابی پیشنهادهای تحقیقاتی توسط کمیته های اخلاق از سوی سازمان جهانی بهداشت مطرح گردیده اند؛ شامل: طراحی و اجرای مطالعه از جنبه علمی، جمع آوری شرکت کنندگان در پژوهش، مراقبت و محافظت از شرکت کنندگان، حفظ رازداری و محرمانه بودن اطلاعات آزمودنی ها، فرآیند رضایت آگاهانه، و توجهات مربوط به جامعه. بر این اساس، هدف کمیته اخلاق در بررسی و مرور پژوهش های بیومدیکال، عمل در جهت حفظ شأن، حقوق، سلامت و رفاه شرکت کنندگان (واقعی/احتمالی) پژوهش می باشد. بر همین مبنا، بررسی اخلاقی باید توسط کمیته های که چهار اصل استقلال، صلاحیت، کثرت گرایی، و شفافیت در آن لحاظ شده باشد، صورت پذیرد. کمیته اخلاق باید مستقل از حامی و مجری (یان) و هرگونه تاثیرات دیگر باشد. کمیته اخلاق لازم است در ترکیب، فرآیند کار و تصمیم گیریها از تاثیرات سیاسی، سازمانی، حرفه ای و تجاری مستقل و مبرا باشد. همچنین کمیته باید صلاحیت و کارایی خود را در عمل نشان دهد و عدالت همیشه توسط کمیته اخلاق رعایت شود. در همین راستا، فرآیندهای اجرایی استاندارد (SOPs) در برخی کشورها تدوین شده اند. در خصوص اعضای کمیته اخلاق، آنچه باید بیان شود این است که وجود تخصص های لازم بر

حسب نوع و موضوع پروتکل پژوهشی، حضور نمایندگان جامعه و گاه حضور شرکت کنندگان قبلی در پژوهش ها باید مورد توجه قرار گیرد. این کمیته ها علاوه بر عضویت پزشکان و متخصصان علوم بهداشتی آموزش دیده، نیازمند مشارکت متخصصان اخلاق، حقوقدانان، روحانیون و نیز افراد عام از جامعه محلی می باشند. وجود تعداد بیشتری از افراد غیر وابسته به مرکزی که تحقیق در آن اجرا می‌گردد، به ویژه در موارد وجود تعارض منافع در سطوح مختلف، می تواند تضمین کننده رعایت حقوق شرکت کنندگان و احترام به اصول اخلاقی باشد. در هر حال لازم است ترکیب اعضا به نحوی انتخاب شود که در نهایت کمیته ای مستقل، چند مسؤولیتی، در برگیرنده گروه ها و بخش های مختلف جامعه و کثرت گرا فراهم گردد. ترکیب سنی و جنسی و گاه ترکیب فرهنگی و نژادی نیز می تواند مورد لحاظ باشد. در اعلامیه بین المللی اخلاق زیستی و حقوق بشر یونسکو نیز کمیته های اخلاق به عنوان ضامن اجرایی مبانی اعلامیه مطرح گردیده اند. براین اساس کمیته های مستقل، چند مسؤولیتی و کثرت گرا باید در کشورها ایجاد شده، ارتقا یابند و حمایت گردند.

۴. اصول اخلاق حرفه ای کتابداران و اطلاع رسانان

اصول اخلاقی کتابداری نوع رفتار یک فرد حرفه ای را نسبت به اطلاعات و مواد کتابخانه ای تشریح، و تلاش می کند تا رابطه بین افراد حرفه ای و استفاده کنندگان، رابطه افراد حرفه ای و متخصص با یکدیگر و نیز رابطه آن ها با مواد کتابخانه ای را تعیین کند. اگر متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی بر مفاهیم اخلاقی بنیادی مطرح شده در یک موقعیت حرفه ای ایستادگی کنند، رسالت و ارزشهایشان می تواند تداوم یابد.

اخلاق حرفه ای بسترهای فراسازمانی دارد و آثار و نتایج مطلوبی را به ارمغان می آورد. ترویج اخلاق در سازمان و تعالی اخلاق سازمانی نه تنها محیطی با نشاط و مساعد برای افزایش بهره وری می آفریند، بلکه فراتر از سازمان، نقش موثری در جامعه دارد. اخلاق حرفه ای نقش راهبردی در موفقیت معطوف به آینده سازمان داشته و اجتناب از آن سازمان ها را آسیب پذیر و متضرر کرده،

در مقابل دستیابی سازمان به اخلاق حرفه ای مزایای استراتژیک در فرهنگ سازمانی پدید می آورد. بحث اخلاق در کتابداری شامل دو مبحث است: اصول اخلاق حرفه ای و اخلاق اطلاعات، که موضوع نخست به چگونگی به کار گیری اصول اخلاقی در تصمیمات و کارها به عنوان متخصصان اطلاع رسانی پرداخته، و دیدگاه ثانوی به زمینه کاربرد اطلاعات می پردازد. فقدان وجود مدل ها و اصول مدون اخلاقی و ارزشی موجب می شود تا هر فردی در سازمان بر اساس احساس وجدان خود دست به عمل زند که شاید از دیدگاه فردی او بهترین باشد، اما از نظر جامعه و سازمان و مصالح کلی نظام، چندان خوشایند و مطلوب نباشد. قوانین و مقررات در بسیاری موارد نیاز به تعبیر و تفسیر دارند و بنابراین الگوهای اخلاقی در این زمینه به عضو سازمان کمک کرده و او را به سوی عمل مطلوب هدایت میکند و از سوی دیگر، عمل او را با سایرین نیز هماهنگ و متوازن می سازد. الگوهای اخلاقی به فرد امکان میدهد تا تصمیمات صحیحی اتخاذ کند و از ابهام و سردرگمی رهایی یابد. منشور اخلاقی جانشین کارآمد اصول و آیین نامه های اخلاقی است. این منشور نوع رفتار مورد انتظار مدیران و کارکنان را بیان نموده و به عنوان ملاکی برای ممیزی اخلاق در هر گونه اقدامی در سازمان به کار می آید. اصول اخلاقی معیارهای فکری و رفتاری را فراهم می کند تا از طریق آنها کارکنان به مسئولیت و وظایف خود در مقابل سازمان، جامعه، حرفه، همکاران و مراجعان پی ببرند. آنها همچنین معیارهایی برای قضاوت در مورد عملکرد یا توجیه آن فراهم می کنند. کتابداران و متخصصان حرفه اطلاع رسانی موظف اند به مراجعان خدمت ارائه کنند و در قبال دیگر همکاران مسئول باشند و به عنوان شهروند نیز وظیفه دارند که از دانش خود برای ارتقا روحی و فکری جامعه استفاده کنند و بعنوان عضوی از خانواده بشریت، منزلت انسانی را حفظ و حمایت نمایند. جوهره تعهد کتابدار می تواند به بهترین نحو در قالب عملکرد و هدف کتابداران دیده شود، اما اصولی که آنان بر آن پایه عمل می کنند باید به شکل مکتوب وجود داشته باشد؛ هم از نظر آگاهی و هم برای تصمیم گیری در موقعیت های دشوار. نهاد کتابخانه های عمومی کشور در سال ۱۳۸۹ منشوری را به کتابخانه ها ارائه کرد که از مضامین اخلاق حرفه ای بهره برد و سعی داشته

مؤلفه هایی در تبیین و بهبود رفتار کتابداران ارائه دهد. این مؤلفه ها به شرح زیر است: حفظ، نشر و ترویج ارزش های دینی، مشاور امین جهت ارتقاء مطالعه مفید؛ ایجاد محیطی امن و جذاب برای اعضا و مراجعان؛ تکریم ارباب رجوع؛ حفظ اموال عمومی و استفاده بهینه از امکانات؛ التزام در اجرای قوانین و مقررات؛ مهرورزی و احترام به همکاران؛ ارتقاء منزلت اجتماعی کتابداران؛ رشد و ارتقاء دانش. مؤلفه های این منشور جنبه های متفاوت اخلاقی را هم از ابعاد معنوی و دینی نگریسته؛ هم به تعالی فکر کتابدار در حوزه های رفتاری و مهارت های ارتباطی توجه کرده؛ و هم به جنبه های اقتصادی در قالب حفظ بیت المال توجه نموده است، به قسمی که مؤلفه های مذکور فرد را به منزله کتابداری مودب، ملتزم، و مهرورز می بیند و هم بعنوان حافظ نفس و اعتلاء دهنده ارزش های دینی.

۵. تعریف و دسته بندی جامعه شناختی از حوزه اخلاق اطلاعات

مسائل اخلاقی عصر اطلاعات، که به طور خاص به عصر پس از ظهور کامپیوترها و شبکه های ارتباطی اطلاق می شود، از دو چشم انداز کلی نگریسته می شود: چشم انداز نخبه گرای فردمحور سایبرنتیکی و چشم انداز اومانستی جامعه گرا. مهمترین ویژگی اخلاق اطلاعات با چشم انداز سایبرنتیک و رایانه نگاه به انسان به عنوان ماشین پردازش اطلاعات است که با کمک استعاره "کانال" که از علوم ارتباطات وام گرفته شده؛ شکل گرفته است. نطفه این پیش فرض در باب اطلاعات، انسان، و ذات زندگی او در جهان با تفاسیر اجتماعی نوربرت وینر و وارن ویور از نظریه اطلاعات شانون بسته شده است و این پیش فرض به عنوان اساس نقطه عزیمت از علوم کامپیوتر و فن آوری اطلاعات به اخلاق اطلاعات عمل کرده است. بر این اساس، انسان اطلاعات را از کانالهای مختلف از موقعیتی که در واقع است، دریافت می کند، پردازش می کند و به محیط یا به گیرندگان دیگر منتقل می نماید. این فرایند از نظر وینر، اساس فلسفه زندگی انسان را که عبارت است از "سازگاری با محیط"، بر می سازد. هر چه درجه این سازگاری بالاتر باشد، زندگی شکوفاتر می شود. طبق این نظر، هدف زندگی انسان عبارتست از شکوفا شدن و زندگی کارآمد، که در پرتو "به بهترین نحو

عمل کردن به عنوان واحد پردازش اطلاعات " جهت ایجاد حداکثر "سازگاری با محیط" صورت می‌بندد. این بدان معناست که انسان باید بتواند از طریق بهترین کانال‌ها محیط خود را پردازش کند تا با اطلاعات حاصله بتواند بهترین سازگاری را با محیط داشته باشد تا به حداکثر شکوفایی ممکن برسد. لذا اخلاق اطلاعات از نظر نوربرت وینر، بر اساس "نظریه شکوفایی انسان" بنا می‌شود که خود مبتنی بر فهم انسان به مثابه ماشین پردازش اطلاعات است. بنابراین، اخلاق اطلاعات از نظر وینر عبارتست از پاسداشت هر آنچه که پردازش صحیح اطلاعات توسط انسان و یادگیری و شکوفایی او را ممکن می‌سازد و جلوگیری از هر چیزی که بر سر راه، مانع ایجاد می‌کند. از سوی دیگر، چشم انداز اومانیسیتی به اخلاق اطلاعات، که عمدتاً از علم اطلاعات (کتابداری و اطلاع رسانی) سرچشمه می‌گیرد، بر اساس ارزش‌های آزادی بیان، آزادی دسترسی به اطلاعات و آزادی نشر بنا شده است که ریشه‌های آن را می‌توان تا یونان باستان و مفهوم پارسیا (رک‌گویی، حقیقت‌گویی) ردگیری کرد. بنیادی‌ترین کارکرد کتابخانه، پشتیبانی از همه‌صدایی یا تکثر در تفسیر متون است و این امکان که گروه‌هایی بتوانند تفسیر خاص خود را از یک تفکر یا ایده در میان مردم حاکم کنند اساساً از سوی کتابخانه نفی می‌شود زیرا کتابخانه این امکان را به وجود می‌آورد که افراد بتوانند با مطالعه، تفاسیر خاص خود را از اندیشه‌ها، مکاتب و ایده‌ها داشته باشند. از این منظر، اخلاقی بودن اساساً نمی‌تواند نفی‌کننده دسترسی به اطلاعات، آزادی بیان و آزادی نشر باشد. آزادی نشر، در واقع عاملی بود که کتابخانه‌های عصر باستان و قرون قبل از اختراع دستگاه چاپ را با یک تحول بنیادین مواجه کرد و آن عبارت بود از اینکه کنترل اشاعه تفاسیر خاص، از دست گروه‌های خاص خارج شد. بنابراین، اخلاق اطلاعات با چشم انداز علم اطلاعات، در وهله اول چیزهایی را معطل اخلاقی در عصر اطلاعات تلقی می‌کند که باعث از دست رفتن کنترل اطلاعات از دست مردم می‌شود؛ یعنی مسائلی چون دسترسی آزاد به اطلاعات، سانسور، آزادی بیان. این در حالی است که چشم انداز سایبرنتیکی به اخلاق در محیط اطلاعات، اساساً به دنبال کنترل همه متغیرهایی است که پردازش صحیح توسط انسان را تحت تاثیر قرار می‌دهد و

ایجاد خشه مفهومی می نماید. بنابراین، سایبرنتیک همه رفتارهای پردازشی را در فضای احتمال پیش بینی می کند و با استفاده از نظریه اطلاعات شانون، محاسبه می کند که برای هر رفتار چه مقدار اطلاعات نیاز است. هر رفتاری که خارج از فضای احتمال باشد؛ خشه محسوب می شود و مانع پردازش است. لذا چشم انداز سایبرنتیکی اساساً با پیش بینی و کنترل همراه است و می خواهد از طریق پیش بینی همه رفتارها، به بهترین پردازش و در واقع به بهترین سازگاری با محیط دست یابد. به همین دلیل است که اخلاق اطلاعات با چشم انداز سایبرنتیکی، به مسائلی توجه می کند که این کنترل و پیش بینی را به مخاطره می اندازد که عبارتند از امنیت اطلاعات، سرقت اطلاعات، هک، نفوذ و ...

یکی از وظایف کتابداران و اطلاع رسانی، کنترل انتخاب، سازماندهی، محفظت و انتشار اطلاعات، تضمین جریان آزاد اطلاعات و اندیشه ها و آزادی دسترسی به آنها برای نسل های حال و آینده است. همین امر ضرورت تدوین کدهای اخلاقی برای کتابداران و اطلاع رسانی را در برابر جامعه اطلاعاتی در حال تغییر مشخص می کند. یکی از حوزه هایی که در این کدها به آن اشاره شده است، حقوق مراجعان و دریافت کنندگان اطلاعات است. بیماران و گیرندگان خدمات سلامت، گروه ویژه ای از این مراجعان هستند که در برخی کدها به شکل ویژه و در برخی به طور کلی به آن ها اشاره شده است. بعنوان مثال کتابدار بالینی می کوشد به کمک منابع معتبر و روزآمد، به پرسش های متخصصان سلامت پاسخ گفته و با جست و جوی پایگاه های اطلاعاتی پزشکی مبتنی بر شواهد، مناسب ترین پاسخ را برای آنان فراهم آورد. در واقع، کتابدار بالینی با گروهی از متخصصان بهداشتی در تعامل بوده و در نهایت با فراهم آوردن پژوهش های جدید و با کیفیت و با تحقیقاتی که عملکرد بالینی را مد نظر دارند بر مراقبت از بیمار تاثیر می گذارد. همچنین؛ کتابدار بالینی به بیمار جهت مشارکت آگاهانه برای مراقبت از سلامت خود کمک کرده و دسترسی به منابع اطلاعاتی را برای آنان آسان می کند.

محیط دیجیتال، محیطی است که اطلاعات از انواع مختلف را در برمی گیرد. این اطلاعات می تواند به صورت متن، تصویر، نقشه، نمودار و... باشد. اطلاعات در زمینه های مختلف به صورت آرشیو ذخیره می شود و باید دریافت که از این اطلاعات چگونه و در چه زمینه ای می توان استفاده کرد و ممکن است از آنها چه سوءاستفاده ای شود. طبعاً در این محیط باید از اطلاعات در زمینه های درست بهره برد و از سوءاستفاده، کارهای نادرست و ارتباطات نا به جا پرهیز کرد. متضمن این امر، به کارگیری اصولی همچون اصول اخلاقی متداول میان انسان هاست، تا از این طریق بتوان محیط را کنترل کرد.

۶. علم اخلاق اطلاعات

به گفته مجتبی مصباح، علم اخلاق از صفات فاضله و رذیله (خوب و بد) بحث می کند، که از طریق کارهای اختیاری و ارادی در انسان قابل کسب هستند. به نظر عالمان اخلاق مسلمان، هدف علم اخلاق آراستن نفس به خُلق های پسندیده است و فعل پسندیده و کار نیک در واقع وسیله ای برای تحقق صفات راسخ نیکو در جان آدمی است. این دیدگاه که گوهر وجودی آدمی، نفس و روح او و کمال انسان را کمالات روحی او می پندارد، ریشه در انسان شناسی دارد. برخی از بزرگان، معنای علم اخلاق را شناخت فضایل و رذایل اخلاقی دانسته اند. محقق طوسی در تعریف علم اخلاق می گوید: "آن علمی است به آن که نفس چگونه خلقی اکتساب تواند کرد که جملگی احوال و افعال که به اراده او از او صادر می شود".

به عقیده ژکس، علم اخلاق عبارت است از تحقیق در رفتار آدمی بدان گونه که باید باشد. وی در ادامه می افزاید که علم اخلاق را نباید با علم مطالعه اخلاقیات و آداب اشتباه کرد، زیرا علم اخلاقیات به مطالعه رفتار آدمی چنان که هست می پردازد و قوانین حاکم بر آنها را به دست می آورد؛ در صورتیکه علم اخلاق، برعکس، بدین مهم توجه دارد که عمل آدمی برای کامل بودن و خیر را تحقق بخشیدن، چگونه باید باشد.

محمد مهدی نراقی در جامع السادات در تعریف علم اخلاق می گوید:

علم اخلاق، دانش صفات مهلکه و منجیه و چگونگی موصوف شدن و متخلق گردیدن به صفات نجات بخش و رها شدن از صفات هلاک کننده می باشد. تحت تأثیر علم اخلاق اطلاعات، در سال های اخیر شاخه ای جدید در کتابخانه و دانش اطلاعات ایجاد شده است. این شاخه از طریق بسط و گسترش بخش هایی از رشته های مختلف ساماندهی شده است. در ایالات متحده، شاخه ای از علم اخلاق اطلاعات در ۲۰ سال اخیر توسعه یافته که در آن، میان علم کتابداری و علم اخلاق رایانه تلفیقی انجام شده است. یکی از شخصیت های کلیدی این حوزه روبرت هاتمن است که چندین اثر و مقاله در این باره نگاشته و یکی از آن ها با عنوان چالش های اخلاقی کتابداری بسیار مشهور و تأثیرگذار بوده است. در این اثر بعضی از مسائل کتابداری عنوان شده است، از جمله: سانسور، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات، تعادل در مجموعه سازی توسعه یافته، کپی رایت، استفاده از نمایشگاه، قوانین علم اخلاق و پشتیبانی از موضوع و...

جامعه امروز به طور روزافزون از جنبه های آموزشی، ارتباطات، اطلاعات، اقتصاد بازار به تکنولوژی های ارتباطی و شبکه ای اطلاعاتی وابسته شده است. با گسترش و نفوذ این تکنولوژی ها در چارچوب های بیرون از نهادهای علمی و پژوهشی و مبدل شدن آن به محیط هایی از نوع خانگی و یا اقتصادی و...، برداشت های تازه ای از رابطه اخلاقیات با آن مطرح شده است.

۷. اخلاق اطلاعات، شاخه ای از اخلاق کاربردی

تشخیص رفتار صحیح از ناصحیح در بسیاری از حوزه های عملی، به ویژه با پیشرفت های تکنولوژیکی پدید آمده است. تصمیم گیری های اخلاقی راه دشواری پیش روی محققان علم اخلاق و متخصصان این تکنولوژی ها قرار می دهد و چنین تصمیم هایی از پیچیدگی ها و ظرافت هایی برخوردار است که خود موجب پیدایش مسائل و معضلات اخلاقی می شود. اخلاق کاربردی زیرشاخه های بسیاری را در حوزه اخلاق تحت پوشش قرار می دهد؛ اخلاق حرفه ای، اخلاق پزشکی، اخلاق مدیریت و اخلاق محیط زیست مواردی از این دست هستند. کپی برداری نرم افزاری، حفظ حریم خصوصی افراد در بانک های اطلاعاتی، فعالیت های غیراخلاقی در محیط

اینترنت، حفظ محیط زیست، سقط جنین، شبیه سازی انسان، معضلات اخلاقی مدیریت، حقوق حیوانات، نژادپرستی، تبعیض جنسی و... نیز برخی از مصادیق اخلاق کاربردی هستند. اخلاق کاربردی، موضوعات اخلاقی را از دیدگاه یک یا چند نظریه اخلاقی تحلیل می کند. مسائل و موضوعات اخلاق کاربردی مطرح در اخلاق اطلاعات، از سه دیدگاه متمایز مورد بررسی قرار می گیرد:

۱- دیدگاه اخلاق حرفه ای: اخلاق اطلاعات، عرصه ای است که به شناسایی و تحلیل موضوعات مختلفی از جمله مسئولیت های اخلاقی در حرفه های تخصصی مرتبط با رایانه می پردازد. در این زمینه نقش متخصصان رایانه در طراحی و توسعه هر آنچه شامل سیستم های سخت افزاری و نرم افزاری رایانه ای است، مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

۲- دیدگاه فلسفی: اخلاق اطلاعات، زمینه ای برای تحلیل ها و پژوهش های فلسفی است. جیمز مور محقق اخلاق اطلاعات، اخلاق کامپیوتر را چنین تعریف می کند:

از نظر من، اخلاق کامپیوتر یک حوزه مطالعاتی پیچیده و پویاست که ارتباط میان واقعیت ها، مفهوم سازی ها، تدابیر و ارزشها را درخصوص تغییرات دائمی در تکنولوژی کامپیوتری بررسی می کند.

۳- دیدگاه اخلاق توصیفی: هردو دیدگاه اخلاق حرفه ای و فلسفی، معیارهای هنجاری موضوعات و مسائل اخلاق کاربردی را روشن می کنند. قیاس و سنجش معیارها یا مطالعات هنجاری از طریق مطالعات توصیفی انجام پذیر است. فرض کنید در جامعه ای ظهور تکنولوژی جدید، ۸۰۰۰ نیروی کار را بیکار کند. اگر موضوع مطرح شده را صرفاً از نظر تعداد شغل های ایجاد شده و تعداد شغل های از دست رفته در جامعه تحلیل کنیم، نتیجه در نوع خود ذاتاً توصیفی است. اخلاق اطلاعات علاوه بر اینکه با حرفه های تخصصی مرتبط با رایانه در ارتباط است، با حرفه کتابداری و اطلاع رسانی، که وظیفه اطلاع رسانی در جامعه اطلاعاتی را برعهده دارد نیز قرابت زیادی دارد. اطلاعات و بهره گیری از آن، نه فقط به دلیل موازن اخلاقی ای که در آن مستتر است؛ بلکه به دلیل سهم بسیار ارزشمندی که در موازن اخلاقی سایر جنبه های زندگی ایفا میکند، بحث بسیار مهمی است. گستره ای از حقوق، مسئولیت ها و موضوع های اقتصادی و اجتماعی در این بحث دخیل است که در زیر به آن اشاره شده است:

حق جست وجوی اطلاعات؛

آزادی مطالعه و انجام پژوهش؛

حق دانستن، آزادی اطلاعات و آزادی رسانه ها؛

حق دریافت اطلاعات و حدود سانسور

حق مبادله اطلاعات

وظایف و مسئولیت ها، اخلاق حرفه ای.

اخلاق اطلاعات یقیناً هم معنی با اخلاق چاپ و نشر نیست. اخلاق در رسانه، در قالب سازمان های خاص و در سطح بسیار بالاتری از مسئولیت های فردی قرار می گیرد. مبانی تئوری لیبرال که در کل مبتنی بر سه عنصر فردگرایی، حقوق طبیعی (آزادی بیان و آزادی مطبوعات) و قرارداد اجتماعی است، در این زمینه بر بازار آزاد اطلاعات و اندیشه تأکید دارد، بازاری که برای ظهور حقیقت است. در این دیدگاه همواره نوعی "چندگانگی" ملاک اصلی آن تضمین نگرانی برای چگونگی تضمین آزادی بیان در رسانه ها احساس می شود که ممکن است به ملاک چندگانگی عقاید لطمه وارد کند. حیطة عملکرد این اخلاق براساس هنجارهای شکل گرفته و ساختاریافته سازمان های حرف ای خاصی نظارت می شود.

۸. اصول اخلاقی در اطلاع رسانی

۱ اصول اخلاقی، قوانینی هستند برای تحقق کمال و خیرانسان. هرمرحله از این اصول به مجموعه ای از احکام ارزشی و تکالیف رفتاری و دستورالعمل های مشخصی بستگی دارد. در رشته و حرفه کتابداری و اطلاع رسانی، تلاش هایی برای مشخص کردن اصول اخلاقی به عمل آمده است. تدوین اصول اخلاقی و رعایت آن ها در امور پژوهش، تدریس و اطلاع رسانی نخستین گام های برداشته شده در این زمینه اند. برخی از صاحب نظران این رشته، مسائل اخلاقی مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات را مهم برشمرده اند. عده ای دیگر، مسائل اخلاقی و رعایت اصول آن را به دو بخش عمده مسائل اخلاقی کلان و مسائل اخلاقی خرد تقسیم کرده اند و اجرای قوانین اخلاقی را بیشتر جزو وظایف تولیدکنندگان پایگاه ها، بانک های داده ها و

میزبانان اطلاعاتی و ارتباطات دوربردی که در خدمت اطلاع رسانی همگانی است، دانسته اند. اصول اخلاق ای که در بحث اطلاعات قابل طرح است، می تواند در قالب اخلاق حرفه ای قرار گیرد. هر حرفه ای رفتار و تعهدات مربوط به خود را دارد که برگرفته از اساسنامه آن حرفه است. اخلاق حرفه ای نیز برحسب دانش و آگاهی وسیع و یک نمونه ایده آل از خدمت به جامعه تعریف شده است و می کوشد به مسائل اخلاقی حرفه های گوناگون پاسخ دهد. این معیارهای اخلاقی همچون نقشه های راهنمایی هستند که به صاحبان حرفه کمک میکنند تا ایده های خود را به روشنی و وضوح کامل ارائه کنند. از سوی دیگر هر سازمان و مؤسسه حرفه ای، برای ادامه حیات خود نیازمند ارائه رفتارها و الگوهای اخلاقی است تا بتواند پشتیبانی جامعه را در تداوم خود کسب کند و در این راه باید اخلاقی را نشان دهد که جامعه می پسندد. محققان کتابداری امریکا در سال ۱۹۸۰ مجموعه ای را تحت عنوان "اخلاق حرفه ای کتابداری و اطلاع رسانی" تدوین کردند، که بخشی از آن به اصول اخلاقی در اطلاع رسانی اختصاص داشت. صلاحیت کتابدار یا اطلاع رسان، احترام به مسائل محرمانه کاربران، استقبال حرفه ای و آزادی هوشمندانه، بی طرفی، رعایت اصول اخلاقی در مسائل مالی و درستکاری اعضا از جمله ویژگی هایی است که برای کتابداران و اطلاع رسانیان در حوزه اخلاق ذکر شده است. برخی از صاحب نظران مسائل اخلاقی اطلاع رسانی را در قالب های تولید، اشاعه، و کاربرد اطلاعات مورد توجه قرار می دهند. امروزه برای دست یافتن به صداقت در اشاعه اطلاعات باید از بهترین و مجهزترین ابزارهای اطلاع رسانی بهره گرفت. این امر پیچیدگی های اخلاقی زیادی را به وجود می آورد، به ویژه آنکه چنین ابزارهایی در اختیار گروهی خاص باشد. در این باره سه اصل قابل طرح است:

۱- آزادی همه در استفاده از اطلاعات به ویژه اطلاعات تخصصی، مشروط به رعایت

محدودیت های سیاسی و اختصاصی و...؛

۲- حفاظت از اطلاعات شخصی مربوط به تولیدکنندگان و استفاده کنندگان؛

۳- عدم تبعیض در تهیه اطلاعات و عدم جهت گیری عمدی از سوی تولیدکنندگان برای

گمراهی استفاده کنندگان.

جامعه اطلاعاتی، جامعه ای است که باتوجه به توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در محیط دیجیتال - به ویژه اینترنت- اطلاعات تخصصی و عمومی و... را بازیابی و در برخی موارد تولید می کند و از اطلاعات در زمینه های مختلف بهره های لازم را می برد. تنوع این جامعه اطلاعاتی، سنین مختلف و قشرهای متفاوت جوامع توسعه یافته و غیرتوسعه یافته را در بر می گیرد.

قواعد و اصول اخلاق اطلاعات

حق مالکیت

اگر شخص یا سازمانی، اطلاعات تازه ای را در جامعه ای پدید آورد- اگرچه همه افراد آن را نپذیرفته باشند- می تواند نسبت به آن ادعای مالکیت کند. محفوظ نگه داشتن اطلاعات و آن را در اختیار دیگران قرار ندادن سودی ندارد، زیرا تا در اختیار فرد یا سازمانی قرار نگیرد بهره برداری از آن بی معنی است و به تدریج از اعتبار می افتد. دراین صورت فرد باید با قید شرایط، اطلاعات خود را در اختیار افراد یا سازمان های دیگر قرار دهد تا از آن در زمینه های لازم بهره برداری شود. اطلاعات - چه به صورت چاپی، چه الکترونیکی- اگر در اختیار سازمان ها یا افراد قرار گیرد باید با قوانین حق تکثیر از آن محافظت شود، که این خود کبی از موازین اخلاقی است. اطلاعات مشمول قانون حق تکثیر را می توان مورد استفاده قرار داد، اما نمی توان از آن نسخه برداری یا آن را اجرا، نقل قول و ترجمه کرد. از نظر توماس جفرسون، قانون حق تکثیر با هدف برقراری توازن بین منافع خالق اثر و منافع عموم مردم به وجود آمده است.

۹. مسئولیت اخلاقی کتابداران در فضای مجازی

ظهور اخلاق اطلاعات به عنوان یک رشته اصلی در حوزه علم اطلاعات و کتابداری و اطلاع رسانی، افزایش تعداد نشریات و وقایع عمومی خود گواهی بر این حقیقت است. از سویی مقالات مختلفی از جمله: فقدان زیرساخت های پژوهشی لازم در زمینه مفاهیم اخلاقی در محیط وب، سیل داده ها

و چالش های اخلاقی پیشرو کتابخانه های دیجیتالی، بایسته های اخلاقی پیشرو کتابخانه ها و آرشیوها، ضرورت آموزش اخلاق اطلاعات به کتابداران امروزی، بررسی مقایسه ای انواع روش های حمایتی از قانون حق مولف از سوی کتابخانه های دیجیتالی، پر کردن شکاف دیجیتالی، مسئولیت اخلاقی متخصصان اطلاع رسانی در هزاره سوم، مسئولیت اخلاقی کتابداران دیجیتال، آموزش سواد اطلاعاتی و اخلاق به کاربران که در طی سال های گذشته به این مساله پرداخته اند، خود دلیلی بر اهمیت موضوع مذکور است. ضرورت توجه به اخلاق حرفه ای در فضای مجازی از سوی کتابداران پایبندی اخلاقی و قانونی در حوزه فناوری اطلاعات به دلیل ماهیت متغیر و کمتر شناخته شده آن، در مباحث حوزه اخلاق حرفه ای در علم اطلاعات کمتر مورد بحث قرار گرفته است. کتابداران دیجیتالی به عنوان متخصصان فناوری اطلاعات، همانند سایر کتابداران نیازمند بایدها و نبایدهایی هستند تا دچار بی اخلاقی و بی فضیلتی در فضای مجازی نگردند. در بیان کلی مصداق های عینی و ملموس رفتاری و اخلاقی متخصصان فناوری اطلاعات تداعی مفاهیمی همچون پایداری، ملاحظه افراد، خود مختاری، حیثیت، عدالت، سودمندی و شایستگی در رفتار آنان است. اخلاق حرفه ای ضمن تبیین بایدها و نبایدها، باعث میشوند تا روابط افراد با هویت حرفه ای خاص خودشان، سازماندهی شود. اخلاقیات ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با ارزش ها دارند و به عنوان ابزاری نگریسته می شوند که ارزشها را به عمل تبدیل می کنند. اخلاق، یعنی رعایت اصول معنوی و ارزش هایی که بر رفتار شخص یا گروه حاکم است، مبنی بر اینکه درست چیست و نادرست کدام است؟ در تعریفی جامع می توان گفت که اخلاق حرفه ای مجموعه ای از اصول پذیرفته شده است که از سوی دولت ها یا مجامع حرفه ای مقرر می شوند، تا مطلوب ترین روابط اجتماعی ممکن را برای اعضای خود در اجرای وظایف حرفه ای فراهم آورد. در حرفه علم اطلاعات، اخلاق حرفه ای چگونگی به کارگیری اصول اخلاقی در تصمیمات و عملکردهای کتابداران به عنوان متخصصان اطلاع رسانی است. با توجه به رایج شدن بی اخلاقی های گسترده ای مانند هک، دسترسی غیرمجاز به اطلاعات، ویروس ها، کلاهبرداری و جعل رایانه ای و موارد مشابه که در فضای مجازی صورت

می گیرد و اهمیت بسیار زیاد سهم فناوری اطلاعات در عملکرد کتابخانه های امروزی که به صورت الکترونیکی و دیجیتالی پاسخگوی نیاز کاربران خود هستند، فعالیت های اخلاقی خوب کارکنان این مراکز به عنوان متخصصان فناوری اطلاعات در استفاده از همه جنبه های فناوری حیاتی است. از اینرو کتابداران در فضای مجازی جهت رویارویی با چالش های اخلاقی مطرح در عصر فناوری اطلاعات، باید با مسئولیت های اخلاقی خود آشنایی کامل داشته باشند، که این امر در سایه فراگیری اصول و قواعد اخلاقی مطرح علم اطلاعات و کتابداری و اطلاع رسانی در فضای مجازی صورت خواهد پذیرفت.

جدول ۱: زمینه‌های اخلاقی مورد تأکید علم اطلاعات در فضای مجازی

زمینه های اخلاقی	اصول و قواعد اخلاقی	توضیح
ویژگی های فردی کتابدار دیجیتال	نوع نگرش	کتابدار دیجیتال در مواجهه با مسائل اخلاقی پیشرو باید دارای چهارچوب اخلاقی مشخص باشد و از قواعد اخلاقی جهان شمول پیروی کند.
	نیت از انجام وظیفه	اگر کتابدار دیجیتال توانایی رفتار کردن به شیوه اخلاقی را داشته باشند، هیچ تقسیمی وجود ندارد که آن گونه عمل کند مگر این که او قصد اخلاقی عمل کردن را داشته باشد.
	عزت نفس	کتابدار دیجیتالی که عزت نفس بالاتری دارد، در ارتباطات اخلاقی و ادراکی از خود سازگاری بیشتری نشان می‌دهد و آنچه را که فکر می‌کند درست است، انجام می‌دهد.
	کنترل درونی	کتابدار دیجیتال با داشتن کنترل درونی، خود را از درون به انجام رفتار مورد انتظار خویش ملزم می‌بیند و نیازی به نظارت سازمانی برای داشتن عملکرد صحیح نیست.
	ارزش‌های اخلاقی	کتابدار دیجیتال در عملکرد و انگیزه‌هایش باید الزام‌های اخلاقی را مدنظر قرار دهد.
وظایف اصلی کتابدار دیجیتال	دانش تخصصی در حوزه علم اطلاعات	داشتن استقلال عمل، برخورداری از صلاحیت‌های حرفه‌ای، داشتن دانش پایه و مرتبط با حرفه، تجربه کاری، از مهم‌ترین ویژگی‌های فردی کتابدار دیجیتال است.
	تأمین منابع	کتابدار دیجیتال جهت تأمین منابع اطلاعاتی دیجیتالی باید در مذاکرات و قراردادهای نکات اخلاقی را رعایت کند.
	اخلاقی ارتباطات	فضای مجازی، امکان داشتن هویت نامشخص و پیوسته منتهی را برای افراد می‌آفریند. ازاینرو داشتن الگو اخلاقی جهت برقراری ارتباط با کاربران برای کتابدار دیجیتال ضروری است.
	یکپارچه‌سازی اطلاعات	کتابدار دیجیتال به صورت اخلاقمند و بدون سوءگیری نسبت به یک گرایش موضوعی خاص، باید در تلاش باشد که مجموعه یکپارچه‌ای را ایجاد کند، که برای تمامی کاربرانشان مطلوب باشد.
	سازماندهی	قلمرو توصیف شده کتابخانه‌های دیجیتالی، برخلاف کتابخانه‌های سنتی، بسیار وسیع است. از این رو سازمان‌دهی چنین مجموعه‌ای نیازمند تهیه منابع دیجیتالی مورد نیاز، برحسب خطمشی‌های مبتنی بر نیازهای حال و آتی کتابخانه و با استفاده از نظرات و پیشنهادات کاربران و مدیران عملیاتی از سوی کتابداران دیجیتال است.
وظایف اصلی کتابدار دیجیتال	حفاظت	در فضای مجازی ناهنجاری‌های اخلاقی فراوانی در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات وجود دارند که کتابخانه‌های دیجیتال را تهدید می‌کنند، در این میان کسب مهارت‌های لازم جهت رویارویی با این چالش‌ها از سوی کتابدار دیجیتال ضروری است.
	حقوق مالکیت فکری و معنوی	کتابدار دیجیتال باید با چگونگی رعایت حق مؤلف در فضای مجازی آشنایی کامل داشته باشد و خود را ملزم به رعایت آن بداند.
	دسترسی به اطلاعات	کتابدار دیجیتال با آگاهی از قوانین سطح دسترسی به اطلاعات در کتابخانه‌های دیجیتالی ملزم به انجام اقدامات حساسیتی از کاربران کتابخانه دیجیتال است.
	حفظ حریم خصوصی کاربران	کتابدار دیجیتال جهت حفظ حریم خصوصی کاربران ملزم به تأمین محرمانگی اطلاعات ایشان است.
	آموزش الکترونیکی کاربران	با توجه به نقش آموزش از راه دور در تسهیل دسترسی به اطلاعات برای کاربران توجه به آن از سوی کتابدار دیجیتال به عنوان یک وظیفه اخلاقی از اهمیت زیادی برخوردار است.
وظایف اصلی کتابدار دیجیتال	خط مشی‌های کتابخانه	مدیر کتابخانه دیجیتالی در تدوین خط مشی‌ها باید ملاحظات اخلاقی را مدنظر قرار دهد.
	رفتار مدیر کتابخانه	با توجه به نقش رهبری اخلاقی مدار بر کاهش تنش شغلی و رابطه آن با انگیزش درونی کارکنان، تعهد مدیریت کتابخانه دیجیتالی به رعایت امور اخلاقی ضروری است.
	ارزیابی کتابداران	وجود سیستم‌های کنترلی و ارزیابی کارکنان در بهبود کارایی کتابخانه دیجیتال مؤثر خواهد بود؛ اما فشار و انتظارات بی‌دلیل منجر به رفتار غیر اخلاقی کتابداران دیجیتال می‌شود.

۱۰. اصول اخلاقی مدیریت داده

اخلاق، اصول رفتار مبتنی بر ایده های درست و غلط است. اصول اخلاقی اغلب بر ایده هایی نظیر عدالت، احترام، مسئولیت، صداقت، کیفیت، اطمینان، شفافیت و اعتماد متمرکز می شوند. پردازش داده ها با تاکید بر موارد اخلاقی، به نحوه تهیه، ذخیره، مدیریت، استفاده و دورانداختن داده ها به

شیوه ای که با اصول اخلاقی سازگار و همسو باشد، اطلاق می گردد. رعایت اخلاق در پردازش داده ها برای هر سازمانی که به دنبال ایجاد ارزش از داده می باشد، بسیار حیاتی است و از آن به عنوان عاملی تاثیرگذار و بی بدیل در موفقیت بلند مدت یک سازمان یاد می شود. پردازش داده ها با شیوه های غیراخلاقی می تواند منجر به از دست دادن شهرت و مشتریان یک سازمان شود چراکه با سوء استفاده از داده، افراد در معرض خطر قرار می گیرند. در برخی موارد، شیوه های غیراخلاقی بکارگرفته شده برای پردازش داده، غیرقانونی نیز می باشند. برای کارشناسان و متخصصان مدیریت داده و سازمان هایی که در آن مشغول به کار می باشند، رعایت اصول اخلاقی در پردازش داده ها یک مسئولیت اجتماعی است. پردازش داده با رعایت موازین اخلاقی ممکن است مسیری پیچیده را در ذهن ترسیم کند ولی با اجماع بر روی برخی مفاهیم اصلی و کلیدی می توان این مسیر را هموارتر کرد. در شکل زیر، به سه مفهوم کلیدی اخلاق در پردازش داده ها اشاره شده است.

شکل ۱: مفاهیم کلیدی اخلاق در پردازش داده ها

سازمان ها داده را عمدتاً براساس قوانین و الزامات قانونی محافظت می کنند. با این وجود، با توجه به این که داده روایت گر افراد (مشری، کارکنان، بیماران و ...) می باشد، متخصصان مدیریت داده می بایست بر این باور قلبی باشند که برای حفاظت داده و اطمینان از سوء استفاده از آن، دلایل

اخلاقی وجود دارد. حتی داده هایی که مستقیماً بیانگر ویژگی هایی از افراد نمی باشند همچنان می تواند برای تصمیم گیری هایی استفاده شوند که بر روی زندگی افراد تاثیر گذار باشد. یک ضرورت اخلاقی نه تنها برای محافظت از داده ها بلکه همچنین برای مدیریت کیفیت آن وجود دارد. افراد تصمیم گیرنده و همچنین افرادی که تحت تاثیر تصمیمات قرار دارند، انتظار دارند که داده ها کامل و دقیق باشد. هم از دیدگاه کسب و کار و هم از دیدگاه فنی، متخصصان مدیریت داده دارای یک مسئولیت اخلاقی هستند تا داده ها را بگونه ای مدیریت کنند که تهدیدات ناشی از عدم ارایه مناسب داده، سوء استفاده از داده و عدم درک صحیح از داده کاهش یابد. این مسئولیت در سراسر چرخه حیات داده از ایجاد تا تخریب داده ها گسترش می یابد. متأسفانه، بسیاری از سازمان ها درک مناسبی از تعهدات اخلاقی ذاتی در مدیریت داده ها و پاسخ مناسب به آنها را ندارند. آنها ممکن است با تبعیت از یک دیدگاه فنی سنتی ادعا کنند که شناختی نسبت به داده ندارند و یا این فرض را داشته باشند که با تبعیت از دستورالعمل های ابهام زدایی، خطراتی در ارتباط با پردازش داده ها وجود ندارد. این یک فرضیه خطرناک است. محیط داده به سرعت در حال رشد است. سازمان ها از داده ها به گونه ای استفاده می کنند که تصور آن را حتی در چندین سال گذشته نمی توانستند داشته باشند. در حالی که قوانین برخی اصول اخلاقی را کدگذاری می کنند، ولی با توجه به روند رو به رشد رشد داده ها و خطرات مرتبط با آنها، در عمل قوانین در بسیاری از موارد کارایی خود را از دست می دهند و پاسخ گوی شرایط و تهدیدات جدید و احتمالی نمی باشند. سازمان ها می بایست با التزام عملی به تعهدات اخلاقی از داده های سپرده شده به خود حفاظت نمایند و با ایجاد، حفظ و ترویج فرهنگی که برخورد اخلاقی با داده ها را نماد ارزش می داند، در مسیر ایجاد یک بستر فرهنگی مناسب حرکت کنند. ریشه بسیاری از مشکلات در حوزه مدیریت داده و شاید هم سایر حوزه ها را می توان در فقدان فرهنگ مناسب از یک طرف و بدتر از آن، مقاومت فرهنگی در مسیر بهبود جستجو کرد. به یاد داشته باشیم که فرهنگ، زیرساخت انسانی در یک سازمان را می تواند

به گونه ای ایجاد و شکل دهی نماید، که فرهنگ سازمانی به نماد یک مزیت رقابتی نسبت به سایر رقبا تبدیل شود.

ضرورت توجه به اصول اخلاقی در مدیریت داده :

نظیر جمله معروف دمینگ در خصوص کیفیت، اخلاق بدین معنی است که " کار را درست انجام بده، زمانی که کسی به شما نگاه نمی کند ". رویکرد اخلاقی به استفاده از داده ها به طور فزاینده ای به عنوان یک مزیت رقابتی تجاری شناخته شده است. برخورد اخلاقی با داده ها می تواند باعث اعتماد به سازمان ها، داده ها و نتایج فرآیندها آنها شود و ضمن افزایش اعتبار و شهرت آنها، باعث شکل گیری و استمرار روابط بهتر بین سازمان و ذینفعان آنها گردد. ایجاد یک فرهنگ اخلاقی مستلزم حاکمیت مناسب، شامل نهادینه کردن کنترل های لازم به منظور حصول اطمینان از این موضوع است که نیت و نتایج پردازش داده ها مبتنی بر اصول اخلاقی داده می باشد و باعث نقض اعتماد و صدمه به کرامت انسانی نمی شود. پردازش داده در خلا اتفاق نمی افتد و مشتریان و ذینفعان انتظار رفتار و نتایج اخلاقی را از کسب و کارها و پردازش های داده دارند. کاهش خطر و تهدیدات مرتبط با داده هایی که مسئولیت آنها با سازمان می باشد و عدم سوء استفاده از داده ها توسط کارکنان، مشتریان و شرکای تجاری، دلیل اصلی یک سازمان برای پرورش و ترویج اصول اخلاقی مدیریت داده است. همچنین، یک مسئولیت اخلاقی برای ایمن کردن اطلاعات در مقابل سوء استفاده مجرمان وجود دارد. مدل های مختلف مالکیت داده بر رعایت اصول اخلاقی در پردازش داده ها تاثیر دارند. به عنوان نمونه، فناوری توانایی سازمان ها را برای به اشتراک گذاشتن داده با دیگران بهبود داده است. این قابلیت بدین معنی است که سازمان ها می بایست در رابطه با مسئولیت خود برای به اشتراک گذاشتن داده هایی که به آنها تعلق ندارد، تصمیمات اخلاقی مهمی را اتخاذ نمایند. با وجود این که ایجاد و رشد نقش های مختلف با هدف تمرکز و کنترل ریسک های مرتبط با داده از طریق ایجاد شیوه های قابل قبول برای پردازش داده انجام شده است اما مسئولیت اخلاقی چیزی فراتر از وظایف افراد در این نقش ها می باشد. برخورد اخلاقی با داده ها نیازمند شناخت گسترده

نسبت به خطرات ناشی از سوء استفاده از داده ها و همچنین تعهد سازمانی برای مدیریت داده ها بر اساس اصولی است که ضمن محافظت از افراد به الزامات مالکیت داده نیز احترام بگذارد. اصول اخلاقی داده:

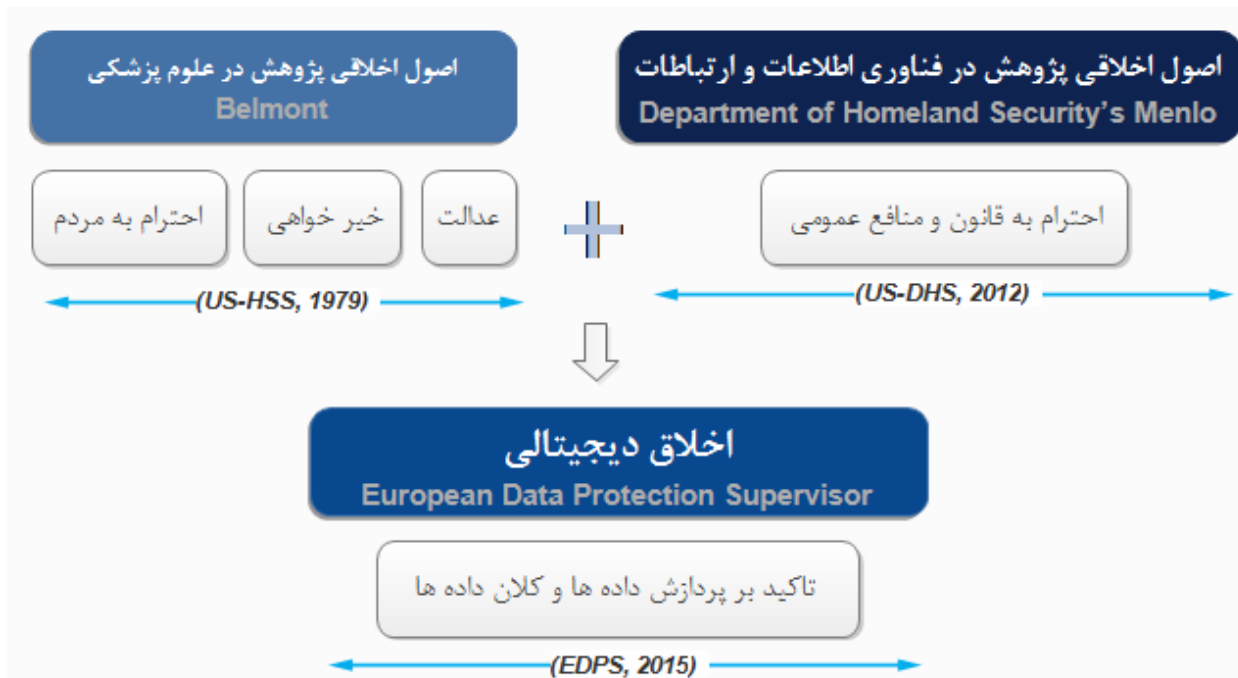
اصول پذیرفته شده در اخلاق زیستی، که بر حفظ کرامت انسانی متمرکز هستند، نقطه شروع مناسبی برای اصول اخلاق داده ها را ارائه می دهند. به عنوان مثال، می توان از اصول Belmont که برای پژوهش در علوم پزشکی تدوین شده اند در حوزه مدیریت اطلاعات نیز استفاده کرد:

احترام به مردم: این اصل یک الزام اخلاقی اساسی را مطرح می کند که می بایست با مردم به گونه ای رفتار شود که به عزت و استقلال آنها به عنوان افراد انسانی احترام گذاشته شود. همچنین لازم است در مواردی که افراد دارای استقلال عمل کمتری نسبت به سایر مردم می باشند، مراقبت های اضافی برای حفظ شأن و منزلت آنها مورد توجه قرار گیرد. هنگامی که داده را به عنوان دارایی در نظر می گیریم، آیا به این نکته توجه شده است که داده ها نیز افراد را تحت تاثیر قرار می دهند و روایت گر برخی از خصایص افراد می باشند؟ داده های شخصی متفاوت از سایر دارایی های خام مانند نفت و زغال سنگ می باشند. استفاده غیر اخلاقی از اطلاعات شخصی می تواند به طور مستقیم بر تعاملات افراد، فرصت های شغلی و موقعیت و جایگاه افراد در جامعه تاثیر بگذارد. آیا ما سیستم های اطلاعاتی را طراحی می کنیم تا استقلال و قدرت انتخاب افراد را محدود نماید؟ آیا تاکنون به این موضوع فکر کرده ایم که چگونه پردازش داده ها و نتایج حاصل از آن ممکن است بر افراد دارای معلولیت ذهنی و یا جسمی تاثیر بگذارد؟ آیا ما برای دسترسی به داده ها و استفاده از آنها پاسخگو هستیم؟ آیا پردازش داده ها براساس رضایت آگاهانه و معتبر صورت می گیرد؟

خیر خواهی (خیررسانی): این اصل مبتنی بر دو عنصر است: اول، آسیب نرسانید، و دوم، به حداکثر رساندن مزایای احتمالی و به حداقل رساندن آسیب های احتمالی. اصل اخلاقی " آسیب نرسان " دارای یک تاریخ طولانی در اخلاق پزشکی است. اصل فوق، دارای یک کاربرد شفاف در زمینه مدیریت داده و اطلاعات است. داده های اخلاقی و متخصصین اطلاعات می بایست ذینفعان

را شناسایی کنند و ضمن بررسی نتایج حاصل از پردازش داده ها، به گونه ای حرکت کنند تا مزایا را حداکثر و خطر صدمات ناشی از فرآیندهای طراحی شده را به حداقل مقدار ممکن برسانند.

عدالت: این اصل بر رعایت رفتار منصفانه و عادلانه با مردم تاکید دارد. برخی از سوالاتی که ممکن است در رابطه با این اصل مطرح شود: آیا با افراد تحت شرایط مشابه بطور یکسان رفتار می گردد؟ آیا نتیجه یک فرآیند یا الگوریتم منجر به اثراتی می شود که به طور نامتناسب به گروه خاصی از مردم منفعت یا آسیب می رساند؟ نمی شود همواره عده ای تاوان تحقیقات پزشکی را بدهند و عده دیگری از مزایای آن بهره مند شوند.

شکل ۳: اصول اخلاقی در حوزه های مختلف پژوهشی و فناوری

در سال ۲۰۱۲ با تعمیم اصول Belmont به پژوهش های فناوری اطلاعات و ارتباطات یک اصل دیگر به آن اضافه گردید: احترام به قانون و منافع عمومی. در سال ۲۰۱۵، سرپرست حفاظت از داده های اروپا (European Data Protection Supervisor) نظرات خود را در مورد اخلاق دیجیتال با اشاره به "مفاهیم مهندسی، فلسفی، حقوقی و اخلاقی" و تاکید بر پردازش داده ها و کلان داده ها منتشر کرد. نظریه فوق، خواستار تمرکز بر پردازش اطلاعاتی است که کرامت انسانی

را حفظ می کند و چهار ستون مورد نیاز برای شکل گیری یک اکوسیستم اطلاعاتی را ارایه می نماید که رفتار اخلاقی داده ها را تضمین می کند.

حاکمیت داده یک ابزار حیاتی برای اطمینان از این موضوع است که به اصول فوق در زمان تصمیم گیری بر روی مواردی نظیر این که چه کسی می تواند چه چیزی را با چه داده ئی و تحت چه شرایطی پردازش نماید، توجه می شود. اثرات اخلاقی و خطرات پردازش داده ها بر روی تمام ذینفعان می بایست مورد توجه قرار گیرد و به شیوه ای مشابه با کیفیت داده، مدیریت گردد.

حفظ حریم خصوصی

سیاست و قانون عمومی سعی دارد طبق اصول اخلاقی، درست و غلط را کد گذاری نماید. اما آنها نمی توانند پاسخگوی همه شرایط باشند. به عنوان مثال، قوانین حفظ حریم خصوصی در اتحادیه اروپا، کانادا و ایالات متحده امریکا روش های مختلفی برای تدوین اخلاق داده ها را ارایه داده اند. این اصول همچنین می توانند چارچوبی برای سیاست سازمانی ایجاد کنند. قانون حفظ حریم خصوصی جدید نیست. مفاهیم حفظ حریم خصوصی و حریم خصوصی اطلاعات به طور جدی با الزام اخلاقی برای احترام به حقوق بشر مرتبط است. در سال ۱۹۸۰، سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه (OECD) دستورالعمل ها و اصول پردازش منصفانه اطلاعات را تدوین کرد که بعداً به عنوان پایه قوانین حفاظت از اطلاعات اتحادیه اروپا در نظر گرفته شدند. هشت اصل اساسی OECD به عنوان استاندارد پردازش جوانمردانه اطلاعات در نظر گرفته شده است تا این اطمینان ایجاد گردد که داده های شخصی با رعایت احترام به حقوق فردی و حریم خصوصی، پردازش می شوند. این اصول عبارتند از: محدودیت در جمع آوری داده ها، انتظار داده با کیفیت بالا، الزامات جمع آوری داده (وجود یک هدف مشخص و بخصوص)، محدودیت در استفاده از داده ها، ضمانت های امنیتی، انتظار بازبودن و شفافیت، حق یک فرد برای به چالش کشیدن دقت داده ها و مسئولیت پذیری و پاسخگویی سازمان ها برای پیروی از دستورالعمل ها.

در سال ۲۰۱۶، اصول OECD با اصول مقررات عمومی حفاظت داده اتحادیه اروپا موسوم به GDPR (برگرفته شده از General Data Protection Regulation) جایگزین شدند. GDPR مستلزم حاکمیت داده موثر و مستندسازی لازم جهت فعال سازی و نشان دادن انطباق و اجرای حریم خصوصی است. در شکل زیر، اصول حفاظت داده منطبق بر GDPR نشان داده شده است. شفافیت و به حداقل رساندن بازه زمانی نگهداری داده های شخصی از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

مقررات عمومی حفاظت داده اتحادیه اروپا General Data Protection Regulation (GDPR)		
ردیف	اصل	شرح
۱	پردازش منصفانه، قانونی و شفاف	داده های شخصی باید به صورت قانونی، منصفانه و به شیوه ای شفاف در رابطه با موضوع داده پردازش شوند
۲	محدودیت هدف	داده های شخصی می بایست صرفاً برای اهداف مشخص، صریح و قانونی جمع آوری شوند و نباید پردازش های بیش تری که با اهداف تعیین شده مغایر باشد بر روی آنها انجام داد
۳	به حداقل رساندن اطلاعات	داده های شخصی می بایست کافی، مرتبط و محدود به موارد مرتبط با اهداف تعیین شده برای پردازش داده باشند
۴	دقت	داده های شخصی باید دقیق باشند و در صورت لزوم می بایست به روز نگهداری شوند. در صورتی که اطلاعات شخصی نادرست باشند، می بایست بدون تأخیر حذف و یا اصلاح شوند
۵	دوره نگهداری داده ها	داده های شخصی می بایست در قالبی نگهداری شوند که بتوان عدم ضرورت نگهداری آنها جهت پردازش با توجه به اهداف تعیین شده را شناسایی کرد
۶	امنیت داده	داده های شخصی می بایست با استفاده از اقدامات فنی و سازمانی مناسب، به گونه ای پردازش شوند که امنیت مناسب آنها شامل حفاظت در برابر پردازش های غیر مجاز یا غیر قانونی، از دست دادن تصادفی، تخریب و یا آسیب تصادفی تأمین گردد
۷	پاسخگویی	کنترل کننده داده مسئول انطباق با اصول حفاظت داده است و می بایست قادر به اثبات آن باشد

شکل ۴: اصول حفاظت داده مطابق بر GDPR

۱۱. اخلاق رایانه ای، اصول و قواعد آن از منظر اسلام و مقررات بین المللی و داخلی

تعریف اخلاق در فضای مجازی همانند اخلاق در دنیای حقیقی و واقعی است. چرا که اخلاق مطالعه اصول اعتقادی است و واژه ای است که دربرگیرنده رفتار و اعمالی که اصولاً درست یا نادرست در نظر گرفته می شود و قوانینی که روی این فعالیتها احاطه دارد. و ارزشهایی که درونی شده و توسعه یافته اند و از پس آن اعمال و رفتارها دنبال شده اند. برای اعمال و افعال اخلاقی عموماً سه حوزه مشخص میشود.

۱- قانونی و تدوین شده ۲- استانداردهای اجتماعی ۳- استانداردهای شخصی

در حوزه اول ارتباط بین اخلاق و قانون بسیار نزدیک به هم است چراکه غالب قوانین موضوعه مبتنی بر اخلاق است و به عبارتی اخلاقیات به قانون تبدیل شده است بنابراین قانون به اخلاق نیاز دارد و اخلاق هم مقدم بر قانون است به عبارتی قانون قبل از وضع، اخلاقی میشود. اخلاق در حوزه علوم اجتماعی دارای دو بعد فردی و اجتماعی است. اخلاق فردی همان کنترل درونی است آن بعدی از اخلاق که تا حدود زیادی به زندگی فردی درونی است یک قبول وجدانی می خواهد و ضمانت اجرای آن وجدان خود شخص است به عبارتی اخلاق فردی آن تعهد درونی است که جلوی گریزگاههای قانونی را میگیرد و فرد را متعهد میکند که حتی اگر آنها تعریف نشده اند که چه باید کرد ولی او این کار را انجام میدهد. زیرا تعهد اخلاقی دارد و کنترل درونی او عامل حرکت به سوی رفتار پسندیده میشود. اخلاق اجتماعی هم آن چیزی است که تحت عنوان جامعه پذیری در فرایند درونی شدن عقاید فرا ارزشها هنجارها و یگانگی فرد با فرهنگ و جامعه از آن بحث میشود و بطور خلاصه در بحث از فرهنگ، اخلاق اجتماعی به عنوان ارزشها و قواعد رفتار در جامعه مورد بررسی قرار می گیرد. این قواعد رفتار، مجموعه ای از عقاید و ارزشها و هنجارهایی هستند که نسبت به فرد امور بیرونی و مستقل تلقی میشوند و در جریان جامعه پذیری برای او درونی می شود و به صورت جزئی از شخصیت او در می آیند و در نهایت رفتار فرد را در جامعه تعیین میکند و به عنوان اخلاق اجتماعی محسوب میشود.

۱۲. اخلاق رایانه ای

اخلاقیات اصول یا استانداردهای رفتار انسان است. ضرورت رعایت اخلاق در رسانه ها و فرایند ارتباطات، نسبت به دیگر حرفه ها، اهمیت بیشتری دارد. چرا که حرفه های دیگر قلمرو محدودتری دارند و اعمال غیر اخلاقی آنها به افراد و سایر حرف به راحتی سرایت نمیکند. اما رسانه ها (ازجمله رایانه و اینترنت) واسط و حلقه ارتباطی میان مردم و حکومت هستند و بخش زیادی از وقت مردم در اختیار رسانه ها و اینترنت است و از این رو انتظار میرود آنان بیش از پیش به اخلاقیات پایبند باشند. اخلاق رایانه ای به مسائلی از اخلاق می پردازد که کاربرد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و رشد و توسعه به کارگیری رایانه و دیگر دستگاههای ارتباطاتی موجب آن گشته است و از «اخلاق اطلاعات» یا «اخلاق رایانه ای»، «اخلاق سایر»، «اخلاق رسانه» و «اخلاق اینترنت» ازجمله واژگانی است که به بحث ما مربوط است و هر کدام معیاری برای استفاده از کامپیوتر است. بحث پیشینه اخلاق رایانه‌ای و فناوری اطلاعات به نوربرت وینر استاد دانشگاه آم آی تی در اوایل دهه ۱۹۴۰ در مورد اختراع توپ ضد هوایی و گذاشتن نام آن به «سیرنیتیک» (دانش نظام های بازخورد اطلاعات) بر میگردد. مفاهیم موجود در «سیرنیتیک» با ترکیب با رایانه های دیجیتال که در آن زمان تازه ابداع شده بودند وینر را به نتایج اخلاقی در باب فناوری رسانید که اکنون به آن «اخلاق فناوری اطلاعات و ارتباطات» میگوییم.

دو سال بعد، او کتاب «استفاده انسانی از انسانها» را به رشته تحریر آورد که مضمونی مشابه داشت و برخی از پیامدهای محتمل اخلاقی کامپیوتر و فناوری اطلاعات را توضیح میداد و در سال ۱۹۶۳ او برآیند بینش خود در باب پیامدهای اخلاقی و اجتماعی کامپیوتر و فناوری اطلاعات را در کتابی با عنوان «شرکت خدا و خودکار» به چاپ رساند. موضوعات و محتوای این کتاب مسائلی بود چون کامپیوترها و امنیت، کامپیوتر و بیکاری، مسوولیت‌های متخصصان کامپیوتر، کامپیوتر و دین، شبکه های اطلاعاتی و جهانی سازی، جوامع مجازی و... که همچنان مسائل جدی مطرح در این زمینه اند. هدف از اخلاق رایانه ای این است که به سوالاتی پاسخ دهد که مربوط به بنیانهای ارزشی افعال و مسوولیت‌های افراد در حوزه رایانه ها و فناوری اطلاعات و ارتباطات است. اخلاق رایانه ای، از

مباحثی است که در اخلاق کاربردی مطرح میشود. اخلاق کاربردی از زیرشاخه ها یا پیوسته‌های فلسفه اخلاق است که به مباحثی میپردازد که به ارزشهای عملی رفتار انسانها در حوزه‌هایی خاص مربوط میشود. اخلاق پزشکی، اخلاق زیست محیطی، اخلاق روزنامه نگاری، اخلاق تجارت و... از شاخه‌های اخلاق کاربردی است. اخلاق فناوری اطلاعات نیز از جمله شاخه‌های اخلاق کاربردی است. این رشته می‌کوشد به پرسشهایی پاسخ گوید که مرتبط با بنیانهای ارزشی رفتارها و مسئولیتهای افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. به عبارتی، اخلاق رایانه‌ای شامل ماهیت و بن مایه‌های قضاوت اخلاقی، استانداردهای قواعد رفتاری در استفاده از فناوری اطلاعات برای تصمیم‌گیری است. در اخلاق فناوری برای تأکید میشود که فناوری اطلاعات نه تنها در نحوه رفتار و اقدامات روزمره انسانها تأثیر میگذارد بلکه تلقی آنها را از مسائل نیز تغییر میدهد.

مسائل اخلاقی فناوری از دو جنبه مورد بررسی قرار میگیرد:

۱- رعایت اخلاق علمی در تولید فناوری (توسط عرضه‌کنندگان فناوری)

۲- مسائل اخلاقی کاربردی علوم و فناوری (توسط کاربران و مصرف‌کنندگان)

موضوعی که باعث اهمیت اخلاق رایانه‌ای در دهه‌ی اخیر شده است رشد پرشتاب علم و فناوری همزمان با ضعف نظامهای سستی اخلاقی در جامعه است در نتیجه این پرسش به میان می‌آید که با این وضعیت آیا فعالیتهای علمی و فناوری متعهد به اصول اخلاقی نیستند؟!

بنابراین اخلاق در فناوری اطلاعات و ارتباطات در واقع یک بهداشت روانی و ارتباطات در عصر ارتباطات است براساس بررسی‌های میدانی انجام شده بیش از ۱۵٪ از کاربران در معرض مخاطرات و ناهنجاریهای اخلاقی فناوری اطلاعات قرار دارند (همان) فناوری اطلاعات و ابزار گسترده شبکه جهانی توانایی و امکان انتقال متن، ایمیل، تبادل اطلاعات و دسترسی به پایگاههای داده‌ای و اطلاعاتی، دسترسی به تصاویر، پخش فیلم و موسیقی، گفتگوی مجازی، شرکت در بحثهای گروهی و امکانات دیگری دارد که با عدم رعایت مسائل اخلاقی در کاربری این امکانات و دسترسی‌های

غیرمجاز به اطلاعات و داده‌ها پدیده‌های غیراخلاقی متعددی را به وجود می‌آورد. بنابراین با توجه به موارد فوق موارد ذیل را میتوان مصادیقی از نقض اصول اخلاق رایانه ای دانست:

-اختصاص دادن حقوق معنوی دیگران به خود

-نادیده گرفتن دستاوردهای قانونی و اجتماعی مرتبط با نرم افزارهای رایانه ای

-کپی غیر قانونی یا استفاده مالکانه از نرم افزارها بدون پرداخت هزینه

-اختلال در کار اینترنت و کامپیوتر دیگران

-تجسس در فایلها و اطلاعات دیگران یا تغییر آنها

-استفاده از رایانه برای ایراد صدمه به دیگران

-استفاده از منابع کامپیوتر بدون مجوز قبلی

-استفاده از رایانه بدون توجه به رعایت حقوق انسانی

ویژگیهای فناوری رایانه ای در ایجاد و توسعه مسائل غیراخلاقی:

فناوری اطلاعات و رایانه خصوصیات و ویژگی هایی دارند که هریک از اینها در ایجاد و توسعه

مسائل غیراخلاقی بی تاثیر نیستند. اهم این ویژگیها به شرح ذیل است:

الف) از لحاظ هزینه اقتصادی

هزینه های فناوری اطلاعات و رایانه را از دو جهت کم و بالا بودن میتوان بررسی کرد برخی از

فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی مثلا ایمیل، پیامک و... هزینه آنچنانی ندارد و بنابراین براحتی در

دسترس همگان وقابل انجام برای همه است. و از طرفی برخی فناوریها هزینه اقتصادی سنگینی دارد

و به نوبه خود عاملی برای انجام مسائل غیراخلاقی است. مثل برخی از قفل های رایانه ای و سخت

افزاری که هزینه آن بسیار سنگین است کاربران بدلیل آن اقدام به انجام عمل غیراخلاقی یعنی به

شکستن قفل می کنند.

ب) مجهول بودن هویت افراد

عدم شناسایی هویت افراد در محیط مجازی برخلاف محیط واقعی؛ زمینه را برای ارتکاب رفتارهای غیراخلاقی مستعد میکند چراکه سبب آزادی عمل بیشتر افراد در این محیط میشود زمانی که یک فرد در محیط مجازی از طریق چت یا ایمیل ارتباط برقرار میکند و خود را شخص معرفی میکند که در واقع شخص دیگری است قطعاً انجام رفتارهای ضداخلاقی در این محیط ساده خواهد بود درحالیکه محیط فیزیکی فاقد آنها است.

ج) فقدان بقای آثار اعمال غیراخلاقی خصوصیت و ویژگی فضای مجازی این است که آثار اعمال و رفتارهای غیراخلاقی و مجرمانه وجود ندارد و یا در برخی مواقع به راحتی قابل حذف است شخصی که با ورود به سیستم رایانه ای دیگری عکسهای خصوصی او را فقط کپی می کند یا اطلاعات او را به صورت کپی سرقت میکند هیچ اثری از اعمال و رفتارهای فوق باقی نمی ماند قطعاً چنین عملی مشوق و محرک مرتکبان اعمال غیرقانونی است چرا که علاوه بر نامعلوم بودن و نامشخص بودن ارتکاب جرم، احتمال دستگیری و شناسایی مرتکبان خیلی کمتر است.

د) سرعت انتقال داده ها سرعت انتقال و تبادل اطلاعات در فضای مجازی از جمله محاسن فناوری اطلاعات محسوب میشود ولی با این همه مزیت مذکور سبب و زمینه نقض اصول و قواعد اخلاقی میشود. زمانی که شخص در چند لحظه یک تصویر نامناسب را به دیگری ارسال میکند یا از این طریق با دیگری ارتباط نامشروع برقرار میکند قطعاً چنین سرعت عملی زمینه تشویق انجام برخی از اعمال غیرقانونی را فراهم میکند البته نکته ای که در اینجا باید خاطر نشان کرد اینکه ما در مقام ایراد بر فناوری اطلاعات و یا محدودسازی آن نیستیم و شاید محاسن آن بر معایب آن غلبه دارد ولی نکته ای که باید توجه کرد نحوه استفاده از فناوری اطلاعات باید نظام مند شود نه محدودیت برای استفاده از آن. به طور کلی اخلاق رایانه ای یکی از مباحثی است که در عصر امروز مورد توجه قرار گرفته است. اخلاق نه تنها در محیط فیزیکی بلکه در محیط مجازی و رایانه ای هم با توجه به رشد و گسترش آن و آثار مخرب آن نسبت به فضای واقعی باید بیشتر مورد توج قرار گیرد. اخلاق رایانه ای در واقع استانداردهای رفتار در محیط مجازی و رایانه ای است که غالب تخلفات و نقض

های محیط رایانه ای ناشی از عدم رعایت اصول وقواعد اخلاقی است. فناوری اطلاعات علیرغم اینکه بحث امروزی است ولی اصول اخلاقی آن را میتوان از قواعد و مقررات کلی اسلام استنباط و بدست آورد وعلاوه بر آن اهمیت مساله اخلاق در محیط مذکور تاحدی است که در عرصه بین المللی توجهات خاصی به آن شده است. ازجمله؛ "اعلامیه اصول و ایجاد ساخت جامعه اطلاعاتی" و «طرح اقدام» و «تعهد تونس» و «اصول برای جامعه اطلاعاتی» و... که برای راهبرد کشورها پیش بینی شده است. وعلاوه برآن درحقوق داخلی ایران به نظر می رسد اصول بنیادین اخلاق رایانه ای به ویژه در ابلاغیه های مقام معظم رهبری پیش بینی شده است که رعایت اصول وقواعد فوق در واقع نوعی پیشگیری اجتماعی از وقوع تخلفات در محیط مذکور می باشد.